

EDEBİYAT VE MEDENİYET
ÜZERİNE

Her türlü yayın hakları **Eğitim-Bir-Sen**'e aittir.

Eğitim-Bir-Sen Yayınları : 8
Edebiyat Dizisi : 1

Eğitim-Bir-Sen Adına Sahibi
Ali YALÇIN / Genel Başkan

Genel Yayın Yönetmeni
Şükrü KOLUKISA / Genel Başkan Yardımcısı

Yayın Kurulu
Ali Yalçın
Latif Selvi
Ramazan Çakırcı
Mithat Sevin
Şükrü Kolkusa
Hasan Yalçın Yayla
Atilla Olçum

Hazırlayan
Hıdır YILDIRIM

tasarım / ertan güldibi
baskı / semih ofset 0312 341 40 75
baskı tarihi / Ocak 2016
ISBN: 975-6153-01-6

Eğitim-Bir-Sen Genel Merkezi
Ođuzlar Mahallesi Av. Özdemir Özok Sokak No: 5 Balgat/ANKARA
Tel: (0312) 231 23 06 - Faks: (0312) 230 65 28
www.egitimbirsen.org.tr
e-posta: egitimbirsen@egitimbirsen.org.tr

EDEBİYAT VE MEDENİYET ÜZERİNE - BASKI TARİHLERİ

- I. Baskı, 1972, Edebiyat Dergisi Yayınları
- II. Baskı, 2006, Eğitim-Bir-Sen Yayınları
- III. Baskı, 2012, Eğitim-Bir-Sen Yayınları
- IV. Baskı, 2015, Eğitim-Bir-Sen Yayınları
- V. Baskı, 2016, Eğitim-Bir-Sen Yayınları

İÇİNDEKİLER

Şair, Mütefekkir, Sendikacı Mehmet Akif İnan	7
Takdim	17
Önsöz	21
Köprü Kurmak	27
Medeniyet Derken	30
Bir Acı Tarlası	34
Şartlanmış Edebiyat	37
Tanzimat'tan Önce Genel Durum ve Yenileşme Hareketleri	41
Tanzimat Dönemi	46
Eski Edebiyatımız	72
Edebiyat ve Politika	89
Edebiyatımızın Gelişi	92
Sonuç	96
Durum	98

ŞAIR, MÜTEFEKKİR, SENDİKACI
MEHMET AKİF İNAN

(Urfa, 12 Temmuz 1940
Yenişehir / Şanlıurfa, 6 Ocak 2000)

Yusuf Turan GÜNAYDIN
İsmail DERVİŞOĞLU

Cumhuriyet devri Yeni Türk Edebiyatı'nın önemli şairlerinden ve fikir adamlarından Mehmet Akif İnan, Urfa'da doğup büyümüştür. Üniversite eğitimini Ankara'da tamamlamış ve çalışma hayatını bütünüyle bu şehirde geçirmiştir. Yayımlanmış iki şiir ve dokuz deneme kitabı vardır.

Doğumu ve Ailesi

Urfa'nın Balıklıgöl Mahallesi'nde doğdu. Babası Urfa'nın Mirza-ali Aşireti'nden gümrük memuru Hacı Müslim İnan'dır. Annesi aslen Maraşlı Dedeoğulları'ndan Mehmet Tevfik kızı Şakire Hanım'dır. Çocukluğu ve ilk gençlik yılları Su Mahallesi'ndeki evinde geçti. Ailenin altı çocuğunun en büyüğüdür. 23 Temmuz 1965 tarihinde edebiyat öğretmeni Sevim Hanım'la evlendi ve bu evlilikten Şakire Banu adlı kızı dünyaya geldi (1967).

Tahsili

M. Akif İnan, ilkokulu Urfa Cumhuriyet İlkokulu'nda okudu (1952). Ortaokulu ve son sınıfa kadar liseyi de Urfa'da okuduy-
sa da lise son sınıfta bir öğretmeniyle giriştiği tartışma sonucu naklini Maraş Lisesi'ne aldırdı; liseyi Maraş'ta tamamladı (1959). Daha sonraları edebiyat ve fikir alanında dostluk ve yoldaşlık edeceği Erdem Bayazıt, Cahit Zarifoğlu, Alaeddin Özdenören ve Rasim Özdenören'le Maraş Lisesi'nde tanıştı. Bu tanışıklık *Edebiyat* ve *Mavera* dergilerindeki beraberlikleriyle gelişerek sürdü.

Üniversite eğitimini 1959'da başladığı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı (1972). Fakülte'den 1972'de mezun olmasının sebebi, ikinci sınıftayken tahsilini bırakmasıdır. Fakat arkadaş ve dost çevresinden Nuri Pakdil'in ısrarıyla yarım bıraktığı tahsiline tekrar başladı (1962) ve mezun oluncaya kadar sürdürdü. Bu Fakülte'de *Cumhuriyet'ten Sonra Türk Şiiri* başlıklı bir bitirme tezi hazırladı (1971). Birçok akademik çalışmada atıflar yapılan ve bugün dahi yeterince tartışılmamış özgün değerlendirmeler içeren bir çalışmadır.

Dergiciliği ve Gazeteciliği

Lisedeki öğrencilik yıllarında *Derya* (1959) adlı bir gazete çıkartan M. Akif İnan, müteakiben Ankara'da yayımlanmakta olan *Hilâl* mecmuasının ve yanı sıra Hilâl Yayınları'nın müessese müdürlüğünü yürüttü (1960-1964). *Derya*'yı Maraş Lisesi'nde tanıştığı arkadaşları Rasim Özdenören, Cahit Zarifoğlu, Erdem Bayazıt ve Alaeddin Özdenören ile birlikte kotardı.

Asıl edebî kimliğini, Nuri Pakdil öncülüğünde Ankara'da yayımlanmaya başlayan *Edebiyat* dergisinin (1969), daha sonra da yine Ankara'da yayın hayatına atılan *Mavera* dergisinin kurucuları arasında yer alarak buldu (Aralık 1975). Edebiyat ve fikir ağırlıklı bu iki dergiye şiir ve yazılarıyla katkıda bulundu.

Fikir yazılarını kaleme aldığı gazeteler ise *Millî Gazete*, *Yeni Devir*, *Yeni İstiklâl* ve *Yeni Mesaj* gazeteleridir. Yazılarında Akif Reha, Akif Rehavi, Mehmet Reha, Müslimoğlu ve Mithat Mirza-ali müstearlarını kullandı.

Meslek Hayatı

M. Akif İnan, meslek hayatına Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarında başlamıştır. Bir yandan burada tahsilini sürdürürken diğer yandan Türk Ocakları'nda ilk olarak kütüphane ve müze, peşinden de Genel Merkez müdürlüğü görevlerini yürüttü (1964-1969). Bu dönem, düşünce ve siyaset hayatında onun konferanslarla aktif bulunduğu bir dönemdir.

Bunu takip eden dönemde ise Ankara'da Türk Taşıt İşverenleri Sendikası'nda uzman olarak çalıştı (1969-1972).

Adı geçen sendikadaki görevinden ayrıldıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde görev alarak Uşak İmam-Hatip Okulu'na atandı (1972). Askerliğini kısa dönem olarak yaptı (1975). Daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'ne geçti ve burada edebiyat dersleri verdi (1977-1980). En son Ankara Fen Lisesi'ne öğretmen olarak atandı. Vefatına kadar bu lisede öğretmenlik yaptı.

Edebiyat Hayatı

M. Akif İnan, ilk şiir ve yazılarını *Demokrat Urfa* adlı bir mahallî gazetede yayımladı. Daha sonra Maraş'ta yayımlanan *Hizmet* adlı mahallî gazetede bir müddet yazdı. Aynı zamanda yetişkinlik dönemlerinde Cumhuriyet devri Yeni Türk Edebiyatı'nda adları bir arada anılacak olan arkadaşları Erdem Bayazıt, Cahit Zarifoğlu, Alaeddin Özdenören ile birlikte çıkardığı *Derya* adlı gazetede yazı hayatını sürdürdü.

Profesyonel anlamda yazı hayatına Ankara'da yayımlanan *Hilâl* mecmuasının müessese müdürlüğünü yürüttüğü yıllarda başladı. *Hilâl* derginin müessese müdürlüğünü yaptığı 1962-1964 yılları arasında yayımlanan sayılarda çoğu başyazı olmak üzere birçok yazısı ve şiiri yayımlandı. Müessese müdürlüğünü bıraktıktan sonra 1965 yılında yayımlanan sayılarına sadece şiirleriyle katkıda bulundu. Aynı zamanda 1963'ten itibaren *Türk Yurdu* dergisinde de şiirleri yayımlandı. Bu dergide yayımlanmış tek yazısı Yunus Emre özel sayısındadır (S. 319). 1969'da Nuri Pakdil yönetimindeki *Edebiyat* dergisinde yazmaya başlayınca kadar *Türk Ruhu*, *Filiz*, *Fedai*, *Orkun*, *Oku*, *Defne*, *Yaprak*, *Toprak*, *Yeni İstiklâl* gibi dergi ve gazetelerde şiir ve yazıları yayımlandı. Fakat bu süreli yayınlarda yer alan şiirlerini şiir kitaplarına almadı.

Cumhuriyet devri Yeni Türk Edebiyatı'na M. Akif İnan'ı bir yazar ve şair olarak kazandıran verimleri 1969'dan itibaren *Edebiyat* dergisinde yayımlanmaya başlayan yazı ve şiirleridir. *Edebiyat*'ta şiirlerinden önce deneme üslûbuyla kaleme aldığı fikir yazıları yayımlanmıştır. Bu dergideki ilk yazısı, ikinci sayısındaki "Ede-

biyat ve Politika” başlıklı yazıdır (Mart 1969). *Edebiyat*’ta yayımlanan ilk şiiri ise daha geç tarihlidir ve “Terkib-i Bent” başlıklıdır (Haziran 1972). İnan’ın *Edebiyat*’taki şiirlerinin derginin dördüncü döneminde; 1974 yılında yoğunlaştığı görülür.

Mavera dergisi, *Edebiyat* dergisinden sonra M. Akif İnan’ın arkadaşlarıyla beraber yayınına omuzladığı ikinci önemli dergidir. Bu dergi kapanıncaya kadar dergide sürekli yazmıştır. Ayrıca *Yedi İklim* dergisi de *Mavera* sonrası dönemde edebî verimlerini yayımladığı bir edebiyat dergisidir.

İlk şiir kitabı *Hicret*, Edebiyat Dergisi Yayınları arasında çıktı (1974). Bundan önce deneme üslubuyla kaleme aldığı fikir yazılarından oluşan *Edebiyat ve Medeniyet Üzerine* adlı eseri de aynı yayınevi tarafından basılmıştı (1972). İkinci şiir kitabı *Tenha Sözler* ise Yedi İklim Yayınları arasında çıktı (1991). Bir kısım fikir yazılarını bir araya topladığı *Din ve Uygurluk* adlı eseri ise Akabe Yayınları arasında çıktı (1985).

Edebiyat hayatı boyunca bazı ödüller aldı. Kısa adı KASD olan Kayseri Sanatçılar Derneği tarafından kendisine deneme ödülü verildi (1982). Türkiye Yazarlar Birliği’nin Türkmenistan’ın başşehri Aşkaad’da düzenlediği Türkçenin 3. Uluslararası Şiir Şöleni’nde ünlü Türkmen şairi Mahtum Kulu adına düzenlenen şiir ödülünü aldı (1995).

M. Akif İnan bir süre Kanal 7 Televizyonu’nda haftalık kültür ve sanat programları düzenledi (1998).

Sendikacılığı

M. Akif İnan’ın sendikacılığa ilgisi Ankarada Türk Taşıt İşverenleri Sendikası’nda uzman olarak çalıştığı döneme uzanır (1969-1972). Sendikacılık alanına büyük emek veren M. Akif İnan, 1992’de kurulan Eğitim-Bir Sendikası’nın ve 1995’te kurulan Memur-Sen Konfederasyonu’nun genel başkanlığını yürütmüştür. Diğer kurucular ise Yusuf Beyazıt, Metin Selçuk, Nurettin

Sezen, Ali Parıldar, Yunus Solmaz, Ahmet Temizkök, Necdet Pakdil, Nazire Keten, Zeki Efil, Raşit Yazan, Şükrü Gökdemir, Yurdağül Aydoğan, Gülderen Kuyucu ve Burhan Uzgur'dur.

Sendikacılık anlayışının arka planında "Ahilik" anlayışının izleri bulunmaktadır. O, sendikacılığı ideolojik arenadan kurtarmış, sadece Eğitim-Bir-Sen'in değil bütün sendikaların anlayışlarını sorgulamalarının yolunu açmıştır.

Ölümü

Genel başkanı olduğu Memur-Sen Konfederasyonu'nun Haziran 1999'da Ankara'da düzenlediği mitinge katılan M. Akif İnan, bu miting sonunda rahatsızlandı. Soğuk algınlığı ve zatürree teşhisiyle Gazi Üniversitesi Araştırma Hastanesi'ne yatırıldı. İlerleyen zamanda akciğer kanserine yakalandığı ortaya çıktı. Hastanede tedavi görürken ramazan ayının girmesi üzerine bu kutsal ayı Urfâda geçirmesi niyetiyle kardeşleri tarafından memleketine götürüldü. Yirmi gün sonra bir ramazan gecesi (6 Ocak 2000) gece saat 02.00'de Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Cenazesi 7 Ocak Cuma günü öğle namazını müteakip Hasan Paşa Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Urfâda Haran Kapı aile mezarlığına defnedildi.

Sanatı, Fikirleri ve Mücadelesi Hakkında Çalışmalar

Gerek kurucusu olduğu Eğitim-Bir-Sen gerekse diğer kültür kuruluşları tarafından her yıl ocak ayında Mehmet Akif İnan'ı anma toplantı ve programları düzenlenmektedir. Bu programlar başta Ankara ve İstanbul olmak üzere, İnan'ın doğum yeri olan Urfâda da icra edilmektedir.

Türkiye Yazarlar Birliği tarafından "Vefat Eden Şair ve Yazarlara Vefa Programları" çerçevesinde 2008 Mayıs'ında Çıldır'da D. Mehmet Doğan, M. Atilla Maraş, Mustafa Özçelik ve Yusuf Turan Günaydın'ın katıldığı "Akif İnan ve Sanatı" konulu bir panel düzenlenmiştir.

İnan'ın adı memleketi Şanlıurfada Eğitim ve Araştırma Hastanesine, Kahramanmaraş'ta bir mahalleye, İstanbul Esenler Belediyesi sınırları içindeki bir caddeye, Ankara, İstanbul, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Uşak, Adana, Batman, Bingöl, Mardin, Van, Diyarbakır, Düzce ve Ordu'da ilk ve orta dereceli okullara verilmiş, Ümraniye Belediyesi tarafından "M. Akif İnan Bilgi Evi" açılmış, Şanlıurfadaki bir parka da "M. Akif İnan Parkı" adı konulmuştur.

Öldüğü yıl *Yedi İklim* dergisi Akif İnan için özel sayı hazırlamıştır (Mart 2000, S. 120). Yine hatırasını yaşatmak üzere dört anma kitabı basılmıştır:

Mehmet Akif İnan Kitabı, Haz. Nazif Öztürk – M. Çetin Baydar – Muhsin Mete – İsmail Hacifettahoğlu – M. Atilla Maraş, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2000.

Ölümünün 1. Yılında M. Akif İnan, Haz. İrfan Coşkun – Demet Geçener, Memur-Sen Yayınları, Ankara 2001.

Medeniyetin Burçları / Mehmet Akif İnan'ın Hatırasına, Haz. Turan Koç – Ali Dursun – Mete Sungur – Mustafa Akdeniz – İbrahim Hatunoğlu, Memur-Sen Kayseri Şubesi Yayını, Kayseri 2004.

Yedi Güzel Adamdan Biri M. Akif İnan, Haz. Mustafa Özçelik, Eğitim-Bir-Sen Kütahya Şubesi Yayını, Tarihsiz.

Erol Battal'ın hazırladığı *Sendikal Örgütlenme ve Eğitim-Bir-Sen* adlı kitapta da sendikanın kurucusu olması dolayısıyla Akif İnan'a geniş yer ayrılmıştır:

Sendikal Örgütlenme ve Eğitim-Bir-Sen, Erol Battal, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2004.

Eğitim-Bir-Sen ve Memur-Sen'in kurucularından Nurettin Sezen'in yazdığı "Tanıklığımla Eğitim-Bir ve Mehmet Akif İnan (1992-2000)" adlı kitapta Mehmet Akif İnan'ın sendikacılığı ve sendika genel başkanlığının safahatı anlatılmaktadır:

Tanıklığımla Eğitim-Bir ve Mehmet Akif İnan (1992-2000), Nurettin Sezen, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2013.

Eğitim-Bir-Sen Genel Merkezi tarafından 10-11 Ocak 2015 tarihlerinde Ankara’da “Doğumunun 75. Vefatının 15. Yılında Mehmet Akif İnan Sempozyumu” düzenlenmiştir. Sempozyum bildirileri Eğitim-Bir-Sen tarafından kitaplaştırılmıştır:

“Doğumunun 75. Vefatının 15. Yılında Mehmet Akif İnan Sempozyumu” Bildiriler Kitabı, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2016.

“Doğumunun 75. Vefatının 15. Yılında Mehmet Akif İnan Sempozyumu” çerçevesinde gerçekleştirilen diğer faaliyetler bağlamında Yedi İklim dergisi Ocak 2015 sayısını Mehmet Akif İnan Özel Sayısı olarak çıkarmış, Yusuf Turan Günaydın ve Selma Günaydın tarafından Mehmet Akif İnan Bibliyografyası hazırlanmış, Ali Haydar Haksal tarafından yazılan Bir Medeniyet Şairi Mehmet Akif İnan monografisi yazılmış, her iki eser de Eğitim-Bir-Sen Yayınları arasında yayımlanmıştır:

Mehmet Akif İnan Bibliyografyası, Yusuf Turan Günaydın-Selma Günaydın, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015.

Bir Medeniyet Şairi Mehmet Akif İnan, Ali Haydar Haksal, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015.

Mehmet Akif İnan’ın Kanal 7 televizyonunda 1996-1997 yıllarında gerçekleştirdiği 33 bölümlük “Akif İnan ile Sohbet” adlı programdaki söyleşiler kitaplaştırılmış, Eğitim-Bir-Sen Yayınları arasında yayımlanmıştır:

“Akif İnan ile Sohbet, Hazırlayan: Hıdır Yıldırım, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2016.

Ayrıca sanatı ve eserleri üzerine iki adet mezuniyet tezi, Zekai Karakaya’nın hazırladığı bir adet de yüksek lisans tezi vardır.

Eserleri

Hicret, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 1974 (1. Baskı); Esra Sanat Yayınları, Konya 1994 (2. Baskı); Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 6. Baskı.

Tenha Sözler, Yedi İklim Yayınları, İstanbul 1991 ve 1992 (1 ve 2. Baskı); Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 6. Baskı.

Edebiyat ve Medeniyet Üzerine, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 1972 (1. Baskı); Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 4. Baskı.

Din ve Uygarlık, Akabe Yayınları, İstanbul 1985 (1. Baskı); Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 4. Baskı.

Yeni Türk Edebiyatı, Yaygın Eğitim Kurumu Matb., Ankara 1977 [Ders kitabı, Oktay Çağlar ile].

Cumhuriyet'ten Sonra Türk Şiiri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Mezuniyet Tezi, Ankara 1971; Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı.

Söyleşiler, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı.

Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı.

Aydınlar, Batı ve Biz, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı.

Mirası Kuşanmak, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı.

Siyaset Kokan Yazılar, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı.

İslâm Dünyası ve Ortadoğu, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı.

Kaynakça

Erol Battal, *Sendikal Örgütlenme ve Eğitim-Bir-Sen*, Eğitim-Bir-Sen Yayınları, Ankara 2004, s. 65-79 ve 113.

İhsan Işık, “İNAN, M. Akif”, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi-III*, Elvan Yayınları, 3. baskı, Ankara 2004, s. 954-955.

Murat Yalçın (ed.), “İNAN, Mehmet Akif”, *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi-I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 440-441.

TAKDİM

Hiçbir kurumsal oluşum yoktur ki bireyi ve toplumu kuşatıcı bir idealden ve temel düşünce disiplinesinden yoksun olsun. Bununla beraber böyle bir yapının, kök salmayı amaçladığı ülkenin tarihine, sosyal gerçeklerine, kültürel değerlerine uygun bir üslup geliştirmesi gerekir ki böylelikle kurumsal olarak kalıcı olmayı ve aynı zamanda mensubu olan bireyleri ‘millet’ dediğimiz sarsılmaz bir bütünün her yönüyle donanımlı ve bilinçli bir unsuru yapabilmeyi başarsın.

Türk sendikacılık tarihinde Mehmet Akif İnan gibi bir başka şahsiyet yoktur ki sendikal kavramlara yabancı ve uzak bir topluma; her türlü imkânsızlığa, baskıya, olağanüstü siyasî şartlara rağmen bu türden oluşumların hayatî ve insanî bir kurum niteliğini kısa bir zaman içinde benimsetebilmek ve insanları etrafında örgütleyebilmek yeteneğini göstermiş olsun. Bu takdire değer sonucun, onun ünlü bir şair ve mütefekkir olması veya etkileyici kişiliğiyle açıklanabilmesi mümkünse

de asıl faktörü yaşadığı toprakları tanınmasında, milletin değerlerini ve inançlarını kişiliğinde ve ilişkilerinde mezcetmiş olmasındaki sıcaklıkta, daha öz bir söyleyişle ‘yerli’ bir üslup kullanmasında aramak gerekir.

Mehmet Akif İnan’ın şairliği, yazarlığı kesintiye uğramış bir medeniyetin hep bu yerli üslup, kavram ve kahramanlarla yeniden dirilişi düşüncesini işler. Onun bu yolda kavramları “hakperestlik”tir, “hoşgörü”dür, “merhamet”tir, “mücadele”dir. Kahramanları Fatih, Kanunî, Sultan Abdülhamid veya Bâkî, Nedim, Şeyh Galip’tir. Fakat sendikacılıkta kahramanı yoktur. Çünkü kahraman kendisidir, kendisi olmalıdır. İlahî bir amaç içeren büyük bir ihtirasla hayatının son yıllarını bu mücadeleye vermiş, bunu bir sosyal görev ve zorunluluk saymıştır. Bugün yüz binlerce sendika mensubunun oluşturduğu sendikamız onun yorucu ve fakat verimli hayatının ürünüdür.

Mehmet Akif İnan’ın şiirlerinde dile getirdiği duyguları, yazılarında dile getirdiği düşünceleri, bugünün ve yarının Türkiye’inde milletin birliği için vazgeçilmez bir unsur haline gelen sendikamız için yol gösterici ve mücadele üslubumuza zenginlik katan ilkeleri içerir. Aynı zamanda bu eserler aydınlar ve halk için de uyarıcı bir özellik taşır.

Hak ve emek hareketinin mücessem hali olan Eğitim-Bir-Sen ve Memur-Sen olarak sendikamızın kurucusu ve mücadeleci aydın tipinin eşsiz örneklerinden Mehmet Akif İnan’ın eserlerini derleyip yayımlayarak bünyemizin kaynaktan beslenmesine vesile olmayı amaçladığımız gibi onun öncülüğüne ve emeğine karşı vefa borcumuzu eda etmeyi amaçladık.

Mehmet Akif İnan'ın sendikamız tarafından derlenerek 2009 yılında yayımlanan toplu yazılarının sağlığında yayımlanan ve tekrar baskıları daha önce sendikamızca yapılan diğer eserleriyle birlikte vefatının 15. yılında tekrar basılması düşüncesiyle, merhumun 11 eseri yeniden gözden geçirilerek elinizdeki kitaplar ilgisinin istifadesine sunulmuştur.

Mehmet Akif İnan'ın eserlerinin okuyucuyla buluşmasında emeği geçen arkadaşlarıma teşekkür ediyor, bu yayınlarla Mehmet Akif İnan'ın daha iyi anlaşılacağına, kitapların yeni mücadele ve ideal adamlarının yetişmesine vesile olacağına inanıyorum..

Ali YALÇIN
Eğitim-Bir-Sen ve Memur-Sen
Genel Başkanı

ÖNSÖZ

Şüphesiz bir sanatçının, bir dava adamının, bir mücadele insanının hayatının, sanatının ve mücadelesinin daha iyi ve doğru anlaşılmasını sağlayan şey eserleridir. Bir ömrün safahatını, düşüncenin gelişimini, meselelere bakış zaviyesini, etkilemeleri-etkilenmeleri görebilmek için eserlere bakmak, eserlerden hareketle kanaate ulaşmak gerekir.

Mehmet Akif İnan, duyguları yoğuran şairliği, bir zihniyetin taşıyıcısı-yayıcısı olmak bakımından dava adamlığını ve davasının gerektirdiği mücadelecilik kişiliği nefsinde toplamış bir kimseydi. O, 40 yılı aşkın bir süre, yazıları ve konferanslarıyla toplumu ihya gayreti içerisinde olurken, bir sanat adamı olarak edebi verimler de ortaya koydu.

Mehmet Akif İnan, sanatının ve düşüncesinin en olgun deminde aramızdan ayrıldı. Kültür hayatımız onun olgunluk çağında ortaya koyabileceği eserlerden mahrum kaldı. Bununla birlikte bir dönemin sanat ve düşünce hayatına ilişkin tanıklığını da yitirmiş olduk. Yazıları ve söyleşileri okunduğunda görüleceği gibi eserini ortaya koyma bakımından pek

çok planları vardı. Ömür vefa göstermedi, “*Bitirip şu kuru kara ekmeği / Göç etsem diyorum yâr ellerine*” mısralarında ifadelendirdiği hasreti sona erdi, yârine kavuştu.

Mehmet Akif İnan’ın, kuruluşunda ve teşkilatlanmasında büyük emek harcadığı, 8 yıl da düşüncesini ve sanatını esere dönüştürememe pahasına, mücadeleciliğinin bir eseri olarak addedip Genel Başkanlığı’nı yürüttüğü Eğitim-Bir-Sen olarak, ailesinden sendikamıza intikal eden birikimini, çeşitli gazete ve dergilerde kalmış yazılarını ve söyleşilerini de derleyerek Kurucu Genel Başkanımıza, kültür ve medeniyet havzamızın bir büyük önderine vefa borcumuzu bir nebze ödeme gayreti olmak üzere 2009 yılında ‘*Mirası Kuşanmak*’, ‘*Aydınlar Batı ve Biz*’, ‘*İslam Dünyası ve Ortadoğu*’, ‘*Siyaset Kokan Yazılar*’, ‘*Edebiyat, Kültür ve Sanata Dair*’, ‘*Söyleşiler*’ ve ‘*Cumhuriyet’ten Sonra Türk Şiiri*’ adlarında 7 kitap olarak yayınladık.

Eğitim-Bir-Sen olarak, 2006 yılında, Mehmet Akif İnan’ın sağlığında yayınlanmış denemelerinden oluşan ‘*Din ve Uygarlık*’, ‘*Edebiyat ve Medeniyet Üzerine*’; şiirlerinden oluşan ‘*Hicret*’ ve ‘*Tenha Sözler*’ adlı kitaplarını yeniden yayınlamıştık. 2012 yılında mevcudu tükenen bu eserlerin yeni baskılarını yaparak kültür ve sanat camiasının, üyelerimizin istifadesine sunduk.

2015 yılı başında, “Doğumunun 75. Vefatının 15. Yılında Mehmet Akif İnan Sempozyumu” vesilesiyle Mehmet Akif İnan’ın 11 kitabı için 3 cilt halinde nitelikli bir baskı gerçekleştirdik. Sempozyum vesilesiyle eserler yeniden gözden geçirilerek kimi hatalar düzeltildi. Mehmet Akif İnan’ın eserleri, düzeltilmiş haliyle 3 ciltlik özel baskının dışında bu baskıyla, 11 kitap olarak yeni bir kapak ve tasarımla sevenlerine

ve Eğitim-Bir-Sen, Memur-Sen camiasına takdim edilmiş bulunuyor.

İstiyoruz ki, Mehmet Akif İnan'ın mümbit bir zemin olarak görüp ömrünün en verimli çağını mücadelesine hasrettiği sendikacılığı, onun idealleri doğrultusunda Türkiye'nin en büyük eğitim sendikası olan Eğitim-Bir-Sen'in seviyeli, ilkel, millet eksenli, değerleri kucaklayan duruşuyla anlamlandırırken kendisini Eğitim-Bir-Sen'in anlayışıyla özdeşleştiren kitleyi de kurucusunun üretimleriyle buluşturabilelim ve üyelerimizin Mehmet Akif İnan'ın eserleriyle birlikte sadece bir sendikanın üyesi olmadıkları, geniş bir medeniyet havzasına dahil olduklarının bilincine varmalarını sağlayabilelim.

Yayınlarımızın Mehmet Akif İnan'ın daha iyi anlaşılmasına ve *"Kim demiş her şeyin bitişi ölüm / Destanlar yayılır mezarımızdan"* sırrının tecelli etmesine vesile olmasını diliyor, çalışmada emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Şükrü KOLUKISA
Genel Başkan Yardımcısı

Babamın Hatırasına

Köprü Kurmak

Toplumumuzun bir özelliği var: Fikir hayatımızı hep edebiyat adamları temsil etmiştir. Bilhassa Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketinden sonra sosyal hayatımızda beliren bütün fikir akımları, önemli temsilcilerini hep edebiyatımızda bulmuştur. Hatta, fikir hareketlerini kuran, yayan, geliştiren bizzat sanatçılarımız olmuştur. Meşrutiyet döneminde geniş bir yayılma ortamı bulan Osmanlıcılık, Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımlarının kurucu ve yayıcıları, bilindiği gibi, sanatçılardır. Günümüze kadar devam eden bu geleneğe bakarak memleketimizin entelektüel hayatının aynası edebiyattır, diyebiliriz.

Aslında bu, yalnız bizim için değil, az çok, bütün milletler için de böyledir. Bir milletin herhangi bir dönemini tanımak, öğrenmek, onun o döneminin edebiyatı ile ilişki kurmakla mümkündür.

Edebiyat, malzemesini çağından devşirerek, kendini kurar. Ve bunu yaparken dün'le de ilgisini sürdürür ve geleceğe uzanır. Gövdesi çağında, bir eli geçmişte, öteki eli gelecektedir edebiyatın. Geçmişle ilgisini koparamaz çünkü, çağıyla ilgilidir ve çağı ise geçmişin normal bir uzantısıdır; onun üstüne katlanmıştır. Toplum hayatı bir bütündür; dünü, bugünü ve yarını ile kesintisiz bir akış içindedir. Kesintisi olamaz, çünkü yaşanılmaktadır. Millet hayatında kesinti, o milletin bütün varlığıyla tamamen yok olması, tarihten silinmesiyle mümkündür, ki o da imkânsız...

Geçmiş ile ilgisini kesmiş bir edebiyat, çağı ile de alakasını koparmış demektir. Yani çağdaş da değildir, muallaktır, gayribeşerîdir ve edebiyat olmak niteliğinden yoksundur kısacası.

Açınız Yunus'tan Şeyh Galib'e kadar eski edebiyatımızı; kendilerinden önceki döneme dayalı olarak, çağlarını göreceksinizdir. Çağlarını, çağlarının olaylarını, insanını, onun duygusunu, düşüncesini, zevkini, âdetini göreceksinizdir. Burada hemen söyleyip geçelim ki bizim eski edebiyatımız, bazı kasıtlı veya bilgisizce tanıtımlara rağmen, çağlarını ve onun insanını ve hayatını çok içten ve derinden kavramıştır. Onun için büyük ve ölümsüzdür. Bunu edebiyatın ciddi adamları böyle bilir, böyle söylerler. Eski Türk Edebiyatı çağının aynası olmuştur.

Zaten edebiyat, çağının aynasıdır.

Yakın tarihimizde görülen fikir akımları da bu aynada aksini bulmuştur. Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet devrimleri ve fikir hareketleri yeni edebiyatımızda hep yerlerini almışlardır. Bu bakımdan yeni edebiyatımız, bir yandan toplumu değiştirmeyi hedef tutan devrimlerle iç içe olarak başlayan ve gelişen, öte yandan bu Batılılaşmanın tesiri dışında muhtevasını millî esprimizden kendi orijinalitemizden devşiren iki ayrı hüviyet belirtir. Toplum hayatımız, dolayısıyla edebiyatımız bu iki farklı görüşün kavgasını bir gelenek olarak sürdürmektedir.

Batı'ya dayalı olarak yapılan devrimlerle, bu devrimlerin entelektüel ekibi olan sanatçılar bir yanda, yapılması gereken devrimlerin kendi millî hususiyetimizden devşirilmesini öngören yerli düşünceye bağlı sanatçılar öte yanda, Türk Edebiyatı'nın kubbesi altında kıyasıya savaş vermişlerdir.

Edebiyat, devrinin bir aynasıdır dedik. Bu bakımdan sosyal hayatımız durulmayınca, edebiyatımızın nice zamandır içinde

bulunduğu keşmekeş son bulmayacaktır. Yahut edebiyatımızın durulması, tek ve büyük ve güzel ve millî bir hüviyet kazanması, içtimai bünyemizin gerçek rayına oturduğunun bir ispatı olacaktır. Dün öyle idi. Tanzimat'tan beridir öyle değıl.

Sanatçı millî varlığa yönelmeye mecburdur. Yerli olmaya mecburdur. Türk şairi mesela, bir Fransız, İtalyan, Rus şairinden elbette farklı olacaktır. Yoksa ne özelliğı kalır? Bir Türk sanatçısı, millî orijinalitemize aykırı bir dünya görüşüne dayandırmışsa sanatını, ne katkısı olur edebiyatımıza, edebiyatımızda yerini alabilir mi, kalıcı olur mu, kim tutar onu? Kâğıt alevi gibi çabuk söner onlar. Batı'ya yöneldiğimizden beridir, birçok edebiyat adamı bu kaderi yaşamış, sanatını sağlam, yani yerli bir kaynağı dayayamadığı için, bu gök kubbede büyük, kalıcı bir ses bırakmadan göçüp gitmişlerdir. Bunlara sosyal hayatımızın kurbanları gözüyle bakmalı. Sanatçı ise bağılı olduğu milletin edebiyatına yaslanandır, onu baş tacı edendir. Adını onlar yazdırır ancak.

Medeniyet Derken

Bir milleti diğerinden farklı kılan, onun kendine mahsus olan özellikleridir. Bir Fransız, bir Çinli veya İspanyol gibi değildir. Fizikçe olan benzerliğinin yanında, tamamen ayrı bir insan olarak oluşmuştur. Bir Finlinin ancak tebessüm edeceği bir fıkraya, bir İtalyan kahkaha ile güler. Her milletin eşyaya bakışı, hayat yorumu, zevkleri, duygu yanı, farklı bir gelişme göstermiştir. Zaman, her millete onun hususiyetine uygun düşen ayrı bir tarih, sanat, tefekkür, dil vermiştir. Daha doğrusu, o milletin yetiştirdiği kabiliyetler, kendi milletlerine bunları vermektedir. Her büyük insan, milletin varlığına, kaynağını yine kendi milletinden devşirdiği eserleriyle katkıda bulunmuştur. Medeniyeti kuran, geliştiren, işte bu katkılardır.

Dikkat edilirse, bütün bu katkıların, dolayısıyla medeniyetin temelinde, milletlerin inanışları yatar. İnanışlar, medeniyetlerin teşekkülünde daima birinci derecede rol oynamıştır. Eski Yunan, Mısır, Çin medeniyetlerinden başlayarak, Hıristiyanlıktan aldıklarıyla gelişmesini tamamlamış Batı medeniyeti ve nihayet bütün Ortadoğu'yu kuşatan İslâm medeniyeti hep bu realite içerisinde.

Bir medeniyetin teşekkülünde, inanışlardan sonra ikinci faktör ırktır. Irki hususiyetler medeniyette önemli bir yer tutar. Batı me-

deniyetinin her Batılı toplumda mesela, Alman, İngiliz ve Fransız vs. de, bir ölçüde farklı tezahür etmesi gibi, İslâm medeniyeti de İslâm toplumunda, her milletin ırki hususiyetlerine uygun olarak yine farklı bir gelişme göstermiştir. Bu farklar, temelde aynı kaynağa dayandığı hâlde, medeniyetlerin ırk realitesiyle olan ilişkisini ortaya koyar. Çünkü ırki hususiyetlerin yok edilmesi imkânsızdır. Nitekim İslâm medeniyeti içerisinde bulunan Türkler, aynı medeniyete bağlı olan Arap, Hintli ve İranlılardan farklı bir hüviyet göstermişler; ayrı bir uygulama, kültür ve sanat şubesi teşekkül ettirmişlerdir. İslâm medeniyetine bağlı bir Türk Edebiyatı'nın, Türk müziğinin, Türk folklorünün, Türk mimarisinin ve sosyal kurum anlayışının varlığı bunu gösterir. Bilhassa İslâm, ırki özellikleri yok etmek bir tarafa, onun bir sisteme bağlı olarak gelişmesine yardımcı olmuştur. İslâm medeniyetinin hep yeni alanlar araması ve sonsuz kadar diriliğini, aktüalitesini sürdürme yeteneği bu hususiyetindedir. İslâm'ın, bu millî ve mahallî özelliklere gösterdiği itibar, milletlerin, millî hasletlerini korumalarını ve geliştirmelerini sağlarken, böylece kendisinin de evrensel bir hüviyet kazanmasına sebep olmuştur. Nitekim, Türk oldukları bilinen Macar ve Finlilerde hiçbir Türklük nişanesi kalmamış olduğu gibi Türkçe konuştukları hâlde Hıristiyan olan Gagavuz Türkleriyle, Yahudi dininden olan Karaim Türklerinde bile bugün ciddi bir Türklük hususiyeti görülemez. Yani Müslüman olmayan Türkler, Türklüklerini de yitirmişlerdir.

Her millet, yerini aldığı bir medeniyet dünyasına kendinden birşeyler katarak, o medeniyetin evrensel bir görünüm almasına yardımcı olurken, millî kişiliğini de geliştirerek tarih içerisinde yerini almaktadır. Bir medeniyet içerisinde milletlerin bir kişilik kazanma işlemi, hiçbir zaman hemencecik olmaz, yüzyıllar ister. O medeniyet içerisinde yoğrulmuş büyük sanat, fikir ve eylem adamları yetiştirilmesi gerekir.

Bizim toplumumuz on asrı bulan bir zamandan beridir, inanış olarak İslâm'ı benimsemiş ve bu düzen içerisinde büyük bir varlık göstererek, yüzyıllarca yalnız kendisini değil aynı zamanda bütün bir İslâm dünyasını temsil etmiştir.

Kişiliğini tamamlamış, yani bir medeniyet içerisinde yerini kesin olarak almış, her alanda en olgun eserlerini vermiş, kısacası millet olma vasfını kazanmış bir toplumun, içinde bulunduğu bu medeni durumdan koparılarak, başka bir medeniyet dünyasına itilmesi, onun bütün varlığını hiçe saymak, bir maceraya sürüklemektir. Bizim bilhassa Tanzimat'tan beridir, toplumca uğradığımız işte böyle bir macera olmuştur.

Türk toplumunun bütün bunalımlarının temelinde, medeniyet davası yatar. Buna bir çözüm getirilmeden, bu temel konuda aydınlarımız bir ortak bilince varmadan hiçbir şey yapılamaz. Biz, Batı medeniyetinden değil, Türk-İslâm medeniyetindeniz. Bütün tarihimiz, sanatımız, kültürümüz, folklorumuz, edebiyatımız, mimarimiz, müziğimiz hatta mutfağımız, zevklerimiz, güzel anlayışımız, geleneklerimiz, bu medeniyet içinde şekil almıştır. Akıl, bunu inkâr edemez. Bütün bunlar, yüzyıllar içerisinde oluşmuş, olgunlaşmıştır. Günlük yaşayışımızdan sosyal kurumlarımıza kadar her şeyimiz ona uygun bir tarzda düzenlenmedikçe, varlığımızı onurlu bir biçimde sürdürmemiz mümkün olamaz. Yakın tarihimiz bunu göstermektedir.

Batı'nın ulaştığı olduğu teknik güçle, medeniyet problemi birbirine karıştırılmamalıdır. Yakın tarihimizin aydınları, yöneticileri bunu gereği gibi ayırd edememişler; tekniği Batı medeniyetinin bir uzantısı, hatta tecellisi olarak görmüşlerdir. Bugün de aynı yanlışlığı sürdürenlerimiz var. Aydınlarımızın böyle bir yanlışlığa saplanmalarında, batının, büyük çıkarları, dolayısıyla yatırımları rol oynadığı gibi, bu şartlandırılmış ortam yüzünden yerli düşünceye bağlı fikir ve sanat adamlarının yetişmemesi de

önemli bir etken olmuştur. Siyasal emperyalizmin başarısı, kültür ve medeniyet emperyalizminin başarısına bağlıdır.

Büyük, güçlü, soylu bir medeniyet kurmuşuz. Bu medeniyet yaşamaktadır, tarihe karışmamıştır, antik bir medeniyet olmamıştır. Baştan başa Anadolu yaylasını kucaklamıştır, dipdiridir. Yapılan müdahalelere, ters operasyonlara, şartlanmış aydınlara rağmen o, yaşamaktadır, yaşayacaktır. Müdahalelerden, sürüklenen maceralardan sağlam çıkmıştır. Çok büyük sarsıntılar geçirmiş, fakat sağlam çıkmıştır. Er geç buna herkes inanacaktır. Batı, ayrı bir insanın, ayrı bir coğrafyanın, ayrı bir tarihin, ayrı bir kaynağın medeniyeti, bizimkisi ise ayrı.

Bir Acı Tarlası

Büyük bir milletiz. Çok zengin bir tarihimiz vardır. Yüksek bir kültür ve medeniyet kurmuşuz. Ulaştığımız her alana kişiliğimizin damgası vurulmuştur. Yürüyüşlerimizde emperyalist gaye değil, bir Evrensel Bildiri taşıdık. Savaşlarımız halklarla değil, düzenlerle oldu; bu yüzden çok kısa sürede fetihler yaptık ve bu yüzden kurduğumuz İmparatorluk, dünyanın en uzun ömürlü devleti oldu; halkları yüzyıllarca bize sadık kaldılar. Savaşlarımız, insanlığın kurtuluşu içindi. Batılı, Doğulu, bütün halklar, insanca yaşamının mutluluğuna ancak bizde erebiliyorlardı. Kurduğumuz düzende bütün soyların ve inanışların yeri, en adil ölçülerle belirlenmişti.

Yüzyıllarca dünyanın bir denge unsuru olarak yaşadık. Çağların en ileri devleti idik. Politikada, askerlikte, ilim, fikir ve sanat alanlarında dâhiler yetiştirme geleneği kurulmuştu. Bütün bu aydınlar kadrosu, Evrensel Bildirimizin çevresinde yetişiyordu. Millet ferdinden, yönetici ekibe kadar herkes bu Bildiri ile kuşatılmıştı. Bu kuşatma bizim tarih içinde oluşan, kendimize özgü bir biçimde gelişen özelliklerimizin ortaya çıkardığı kültür ve medeniyetimizin kuşatmasıydı. Onun tarzına ve şartlarına uygun olarak eğitiliyorduk. Kendimize en uygun tarza ve şartlara kavuşmuştuk. Kısacası yerli yerine oturmuş bir düzen vardı ve bu düzene bağlı olarak çalışan kurumlar, bir uçtan her alanda

büyük çaplı insanlar yetiştiriyordu. Bu kurumlardan yetişen insanlarla, onların meydana getirdiği bu yüksek ortamda yaşayan halkımızın içinde bulunduğu sosyal seviye, medeniyetimizin ulaştığı noktayı belirtiyordu.

Bu durum on yedinci yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Ulaştığımız bu nokta gerçekten baş döndürücüydü. Bizim dışımızda kalanların Bildirimize olan düşmanlıktan gelen kin, haset ve nefretle başları dönerken, vardığımız bu noktada duymaya başladığımız nefes emniyeti dolayısıyla bizim de başımız dönmeğe başlamıştı. Yaşamakta olduğumuz refah, yüksek medeni seviye, gayret ve şükürümüzü artıracak yerde, nefsin hoşuna gidecek acayip bir miskinlik yolunu tuttuk. Bizans ve Pers kalıntıları hayatımıza karıştı. Yahudi'nin ve Haçlı'nın çeşitli oyunları artık ürününü vermeye başlıyordu. Endülüs kanalıyla Rönesans'ını çoktan yapan Batılı, bir hayli zaman kazanmış, büyük hamleler yapıyordu. On yedinci yüzyılda biz, güven sarhoşluğu içerisinde derin bir umursamazlık yaşıyor ve onları hiç önemsemiyorduk. Bu önemsememe, hafife alma, gururumuzu okşuyordu. Batı'ya karşı gittikçe bir nefrete dönüşen bu durum, onların bütün gelişmelerini gözetlememize, silkinip tedbirler almamıza, uzağında kaldığımız Evrensel Bildirimizin gereklerine uyararak yeni aşamalar yapmamıza, tek kelimeyle kendimizi yenilememize de engel oldu.

Onların nihayet bizi tasfiye etmeye yönelecek kadar güç kazanmaları ve bizim yenilgilere uğramamız karşısında, yani on sekizinci yüzyılda bazı aydınlarımızda Batı'yı tanımak ihtiyacı belirdi. Yalnız askerlik alanında kalan bazı küçük yenileşme eylemlerine girişildi. İçinde bulunduğumuz durumun, ciddi bir hesaplaması yapılamıyor, bünyemize uygun millî bir operasyona geçilemiyordu. Bunları başaracak yeteneklerden yoksun görünüyorduk. Çünkü eskiden ve bir türlü yenileştiremediğimiz kurumlarımızdan artık tam aydınlar yetişemiyordu.

On dokuzuncu yüzyıl bizim için felaket oldu. Çöküntü dönemine giriliyordu. İşte bu noktada, bir yandan artan Batı'nın zorlamaları, diğer yandan başka çıkış yolu bulamayan bir avuç yarı aydın eylemci, bir hayli gelişmiş bulunan ve kendilerinden çok korktuğumuz Batı'yı devlet, millet, kültür ve medeniyet alanında örnek ve önder tanıyarak reformlara giriştiler. Bunun kesin denemesi Tanzimat olayıdır. O tarihlerden beri yapılan devrimlerin genel karakteri, hep Batı'yı örnek tanımaya dayanır.

O Batı ki bize yâr olmayandır. Yâr olmak ne demek, bizi iflah etmeyendir. Dört milyon şehit pahasına ancak Anadolu'yu kendisinden kurtarabildiğimizdir. Dünyanın bir denge unsuru durumunda bulunan bir devleti yıkmak için, onu bağlı bulunduğu Evrensel Bildiriden uzaklaştırmaktan başka çare yoktu. O, bunu bilen ve yapandır.

Son bir buçuk asrımız karanlık geçmiştir. Ondan önceki bir buçuk asır ise alacakaranlık. Aydınlik olan daha önceki dönemlerimizdir. Ve çok uzun sürmüştür. Bizim aslında gerçek hüviyetimizi o dönem tespitler. Kültür ve medeniyetimizin en belirgin örnekleri o dönemlere aittir. Daha sonraki dönemlerimizde ancak bazı uzantılarına rastlıyoruz ama asıl kesif örnekler, o dönemlerde. Ona bakarak, ne büyük bir millet olduğumuzu, nasıl bir medeniyet kurduğumuzu anlamaya çalışıyoruz.

Bir millet hayatında ak günler de, karanlık günler de olabilir. Ama kara günlere nasıl girdiğini anlayabilirse kurtuluşu çabuk olur.

Şartlanmış Edebiyat

Türkiye’de bugün edebiyatın, sanatın gereken ilgiyi görmemesi, ortamını yitirmiş olması, sanatçıların ortak yakınma konusudur. Bu haklı bir yakınmadır. Fakat sanatın ilgi görmediği gerçeği üzerinde ciddi yorumların yapılmamış olduğunu da belirtmeliyiz. Şimdiye değin bu konuda yazılanlar, ya eksik ya da yanlış tespitlerdir. Bunun için ya okuyucu suçlanmış, sanata, çağın sanat anlayışına ayak uyduramadığı söylenmiş ya da sanatçının halktan koptuğu, anlamsızlaştığı ileriye sürülmüştür. Karşılıklı bu suçlamalar, içinde bazı doğru yargıları taşımakla beraber, bir yerde konunun saptırılmasına ve asıl sebebe inilmesine yol açmıştır.

Sanat, millî varlığın, kültürün, kısacası bir milletin medeniyetinin en önemli kesitidir. Bir milletin kendine mahsus özelliklerinin en önemli belgesidir sanat. Milletlerin hayatını, tarih içerisinde aldığı durumu, fikir ve sanatlarının geçirdiği istihaleyi edebiyat tarihlerinden öğrenmek mümkündür. Edebiyat, sanat, kısacası kültür ve medeniyet bir tarihî geliş içerisinde millet hayatında bir bütünlük gösterir. Her yeni fikir ve sanat atılımı, bağlı olduğu milletin, yani medeniyet dünyasının genel karakteriyle yakından ilgilidir. Fikir, sanat kendiliğinden ortaya çıkıveren bir varlık değildir. Çünkü dayandığı kaynaklar vardır. En devrimci edebiyatta bile bir ölçüde bu gelenek hâkimdir; hepsinde bir ge-

lenekçi yan bulunur. Medeniyet, tarih, her büyük fikir ve sanat akımına malzeme kaynağı olmuştur. Bir milletin sanatının, diğer milletlerin sanatından farklı oluşu, bir ayrı medeniyete ve o medeniyet dünyası içinde farklı özellikler gösteren ayrı bir milli karaktere sahip oluşuyla ilgilidir.

Sanatın ortamını yitirmesi, bir bütün olarak toplumun, bir kültür ve medeniyet bunalımı içerisinde bulunduğu ispatıdır. Bunalımsa daha çok aydınların bir şaşırması, apışması şeklinde anlaşılmalıdır. Aydının yaşadığı büyük tereddüt, inanç sarsıntısı, içinden çıkamadığı, altından kalkamadığı sorunların saldırısına uğramasıdır bunalım. Bu bir sara nöbetidir. Bir kriz hâlidir. Bunalan aydının bir iç dalgalanmasıdır. Ve ülkenin bütün kurumlarını, düzenini, insanını etkiler. Sanatın ilgi görmemesi, önemsenmemesi bu genel bunalımın olağan bir sonucudur. Daha doğrusu, sanatın ortamını yitirmesi, bu genel bunalımın olağan sonuçlarından biridir.

Tanzimat'la birlikte, milli yapımızla hiçbir yakınlık belirtmeyen bir ayrı medeniyet düzenine girme çabaları, geçirdiğimiz krizin kök sebebidir. Tanzimat bir medeniyetin ve onun bir tezahürü olan devlet düzeninin, millet hayatında yüzyıllarca süren bir oluşuma dayandığı gerçeğinin bir tarafa itilmesi hareketidir ve bugüne kadar süregelen bunalımın başlangıç tarihidir. Tanzimat'tan bu yana düzenin kurumları gibi, aydınlar da ayrı bir medeniyete göre şartlandırılmıştır. Hiçbir içtimai dayanağı olmayan ve hiçbir ilmi esas taşımayan bu zorlama, değiştirilen kurumlarla birlikte aydını da bunalıma sürüklemiştir. O tarihten günümüze kadar geçirilen değişimler, devrimler esasta Tanzimat hareketinin uzantısı olduğu için bu bunalım gittikçe büyüdü, çoğaldı. Bir buçuk asra yakındır bir başka cins aydın imal etmek için çaba gösterilmiş, değiştirilemeyen, değiştirilmesi de imkânsız olan halkla, bu okumuşlar arasında derin bir uçurum açılmıştır.

Böylesine ters şartlandırılmış bir neslin ortaya koyacağı sanatın da yine halkla ilişki kuramayacağı tabiidir. Bin yıldır bağlı bulunduğumuz bir medeniyete ve onun sanat geleneğine aykırı olarak kurulmaya çalışılan bu şartlanmış sanatın millî esprimize aykırı oluşu, sanatçıyla milleti, dolayısıyla edebiyatla okuyucuyu birbirine küstürmüştür.

Tanzimat'tan sonra edebiyatımızın, sanat geleneğimizi kendi esasları üzerinde geliştirmekten çok, Batı'ya yönelmesi, okuyucu ile sanatçı arasındaki ilişkilerin kopmasında önemli rolü olmuştur. Hâlbuki yaygın kanaat, Tanzimat'tan sonra halkla sanat arasında bağ kurulmuş olduğu merkezindedir ve daha önceki dönemlerin edebiyatlarının ancak bir zümreye hitap ettiği, geniş halk kitlesiyle temas hâlinde olmadığıdır. Bu kanaat yanlıştır.

Tanzimat sonrası sanatın aktif politika içerisinde bulunması, onun aktüalitede olması bu sanatın millete mal olduğu, benimsediği anlamını taşımaz. Burada yeri gelmişken, sanatın, isterse davası halkçılık olsun, millî vakıaya, kendi milletinin medeniyyetine dayanmadıktan sonra, yani sosyal problemlere cevabı yine kendi bünyesi, varlığı içerisinde aramadıktan sonra, milletçe gereken ilgiyi göremeyeceğini söyleyelim.

Aslında, sanatın aydın olmayan geniş halk kitlelerinde büyük ilgi görmesi mümkün değildir. Bu dünyanın her yerinde böyledir. Büyük sanat, daima belli bir zümre, bir aydın sınıf tarafından okunmuştur, sevilmiştir, tutulmuştur. Edebiyatın ortamını yitirmesi, okuyucuyu bulamaması, bu aydın sınıf tarafından okunmaması, ilgi görmemesi şeklinde anlaşılmalıdır. Şimdi bu gerçeğe dayanarak, çok önemli bir noktaya temas etmek istiyoruz.

Tanzimat sonrası düzen gerçek aydını yetiştirecek nitelikte olmamıştır. Düzeni millî yapıya aykırı; fikir, sanat ve politika ortamı şartlandırılan bir ülkede, ciddi aydınının yetişmesi ancak bir

rastlantı olabilirdi. O dönemden bu yana şartlı düzene uygun olmayan birkaç aydın yetişebilseyse bu, hep rastlantı sonucu olabilmiştir. Onlar da bu gidişi engelleyici ve her şeyi aslına uygun olarak yeni baştan düzenleyici imkândan uzak bulundurulmuşlardır. Bu baskı düzeni, tarihimize, evrensel sanat esprimize bağlı bir neslin yetişmesini engelleyici bu tutumunu hâlâ değiştirmedigi için ne yerli bir edebiyat kurulabilmektedir ne de bu edebiyatı izleyecek, ona sahip çıkacak bir aydın nesli yetişebilmektedir.

Bütün dava asırlarca yoğurduğumuz ve kendimizin de içinde yoğurulduğu medeniyetimize uygun bir aydın neslin yetişmesidir. Bu nesil yetişirse onun ortaya koyacağı sanat, yani Tanzimat'tan beri ters olarak şartlanmış ortama ve edebiyata karşı çıkan, farklı ve yeni bir sanat ortaya koymaktır. Ancak o ilgi görebilir ve millete mal olabilir.

Tanzimat'tan Önce Genel Durum ve Yenileşme Hareketleri

On beşinci yüzyılın ikinci yarısında dünyanın en büyük ve güçlü devleti durumuna gelen Osmanlı İmparatorluğu, tarihinde en geniş sınırlara 1592'de ulaşmıştı. III. Murad'ın devrine rastlayan bu büyük genişleme dönemimizde önem sırasına göre bizden sonra gelen öteki büyük devletler: İran, Hindistan, Çin, İspanya, Almanya, Fransa, İngiltere, Türkistan, Güney Hindistan, Venedik ve Rusya'dır. 20 milyon kilometre kareye varan Osmanlı topraklarında, yaklaşık olarak 100 milyon insan yaşamaktadır. 13 milyon kadarı Türk olan bu nüfusun resmî eğitimi ve dili Türkçedir. Devlet yöneticilerinin çoğu deha çapında kişilerdir. Çağının kültür, medeniyet ve sanatını Osmanlı İmparatorluğu temsil etmektedir.

Edebiyatımız, yerli yerine oturmuş bir durum gösterir. Divan şiiri, kılı kırk yaran estetiğiyle mücerredin en çarpıcı örneklerini vermiş; mimari, yakaladığı sonsuzluğu mekânda anıtlıştırmıştır. Kısaca, on yedinci yüzyıla kadar bütün sanatlar, İmparatorluğun ululuğundan bir kesit gibidir.

Bununla birlikte gerilemelerin başlangıcı, nasıl yükselmelerin içine kadar uzanırsa on yedinci yüzyıla başlayan duraklamanın ipuçları da, dünyanın en büyük devleti olduğumuz on altıncı

yüzyılın sonlarına kadar gider. Ordu ve devlet yapısında bozulma, devşirme kanununa saygısızlık, sipahi ocağının önemini yitirmesi, Celâli İsyanları, bu döneme rastlar. Fakat İmparatorluğun sağlam esaslar üzerine oturtulmuş olması, yine onu on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına (1769) kadar dünyanın en büyük ve güçlü devleti olarak ayakta tutacaktır. Önem sırasına göre on sekizinci yüzyılda bizden sonra gelen diğer devletler: Fransa, İngiltere, Çin, İran, Almanya, İspanya, Rusya'dır. Osmanlı duraklamasını yaşamakta, fakat hâlâ büyük.

İmparatorluğun artık bir duraklama dönemine girmiş olduğunu anlayan ilk padişah III. Mustafa (1757-1774) olmuştur. Bazı ıslahat hareketlerine girilmiş, kara ve deniz mühendishaneleri onun zamanında kurulmuştur. III. Selim'in, birçok ıslahatçı fikirleri kendisine, babası III. Mustafadan intikal etmiştir. Eğer zamanında Türk-Rus Savaşı çıkmamış olsa ve ömrü yetse idi, sanırız ki, tarihimizin en önemli ıslahatını III. Mustafa yapacaktı. Kendisinin zamanında yapılacak olan ıslahatla, daha sonraları gerçekleştirilen ıslahatlar arasında büyük anlayış farkı vardır. Çünkü o, ıslahatı bir başka devleti ve yönetimini örnek alarak değil, kendi kaynaklarımızdan yararlanarak yapmayı düşünmüştü. Zamanında ve kaynaklarımızı esas tutarak yapılacak ıslahatın, meselelerimizi çözmeye daha çok başarılı olacağı tabiidir. Millî yapımızı, millet özelliklerimizi, şartlarımızı göz önünde bulunduran bir yenileştirme hareketinin ancak meselelerimizi çözmeye en uygun yol olacağına inanıyordu. Aslında III. Mustafa'nın bunu düşünmüş olması biraz da o zaman bizim dışımızda bulunan devletlerden hiçbirisinin kendilerini örnek alabileceğimiz bir mükemmellik içerisinde bulunmaması gerçeğine dayanır. O zaman, böyle bir yenileştirmenin, ıslahatın gerçekleştirilmesi hele buharın endüstriye uygulanmasıyla gide gide Batı'nın daha büyük gelişmeler kaydederek kendini bize örnek aldirtacak kadar önem kazanmasına yol açmıştır. Böylece III. Mustafa'nın ısl-

lahat anlayışı, sonraları biçim değıştiren devam etmiştir. Ondan bir kıtayı alıyoruz:

*Yıkılıptır bu cihan sanma ki bizde düzele
Devleti çerh-i deni verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvab-ı se'adette gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i lemyezele*

Tarihimizde, bazılarınca ıslahat hareketlerine ilk defa girişilen dönem olarak Lale Devri gösterilir. Aslında Lale Devri diye tarihimizin bir dönemini adlandırmak, bir fantezidir. Devlet bünyesinde hiçbir inkılabın yapılmadığı, savaşlardan yılgınlık duyan yönetici kadronun ne pahasına olursa olsun barışı sağlayarak kendilerini eğlenmeye vermeleri, bu arada da matbaanın kurulmuş olması, ıslahat diye adlandırılmaz. İslahata başlangıç aranıyorsa buna ancak, önce fikir ve sonra da çok küçük aksiyon olarak, bir başka anlamda söylediğimiz gibi, III. Mustafa devrini göstermeliyiz.

Bir ıslahat dönemi olarak sayılmasını yanlış bulduğumuz Lale Devri'nden (1703–1730) daha önemli olarak hatta III. Mustafa'dan önce, ıslahat kılıkli bazı hareket ve dönemlere de rastlanmaktadır. Uygulanamamış veya tam başarılı olamamış bulunmakla beraber, I. Ahmet (1603–1617) ve IV. Murat'ın (1622–1640) memleket yönetimi için kabiliyetli kişiler seçmeleri, maliyeyi ayarlama çalışmaları, orduyu yeni baştan gözden geçirmeleri, Celâli İsyanlarını bastırmaları gibi tasarruflarla, II. Osman'ın (1618–1622) hiçbir başarı kazanamayan, fakat üzerinde durulmaya değer tasarılarıyla, özellikle II. Mustafa'nın (1695–1703) Osmanlı tarihinde ilk defa olarak tarihî bir silsile içinde memleket yönetiminin yorumunu yapan ve ciddi fikirler ileri süren hatt-ı hümayûnudur.

Fakat bunların hiçbiri, artık donmuş bir hâl alan koca İmparatorluk bünyesini yenileyici, ona hayat verici nitelikte olamamıştır. Buna, bize karşı hiçbir zaman Haçlı zihniyetinden vazgeçmemiş olan dış düşmanların tutumlarıyla, içte büyük çaplı ve gözü kara bilgin ve yönetici neslin artık yetişmemesi sebep olarak gösterilebilir.

Tanzimat'a kadar yapılan bu küçük ıslahat hareketleri daha çok ordu ve biraz da idarî disiplinle ilgili bazı tasarruflar niteliğindedir. Yeni şartlara uygun olarak devlet yapısında ve öteki kurumlarda köklü değişiklikler yapılmamıştır. Tanzimat ortamına girdiğimiz III. Selim ve II. Mahmut devrindeki ıslahatlarda bu özellikler de görülmekle birlikte arada çok büyük fark vardır. III. Selim'le birlikte düşünülen ve yapılan ıslahatlarda artık yeni ve bambaşka bir hüviyet görülecektir: Batı örnek tutulmaya başlanmıştır. Tanzimat'ı hazırlayan bu hareketlerde, "nevi şahsımıza münhasır"; kendi varlığımızdan ve kaynaklarımızdan devşirilen, yerli düşünceye dayalı olarak problemlerimizi çözmeyi hedef tutan bir hüviyetten çok, bizden ileri olduklarını gördüğümüz Batı'nın düzenine, kurumlarına göre biçim alma çabası vardır.

On dokuzuncu yüzyıl başlarında siyasi durumumuz şöyledir: Çeyrek yüzyıla yakın bir zamandan beri Osmanlı, dünyanın bir numaralı devleti değildir. Osmanlı; Fransa, İngiltere ve Rusya'dan sonra artık dördüncü sırayı tutmakta. Nüfusumuz 64 milyona, yüz ölçümümüz ise 12 milyon kilometre kareye düşmüştür. Zamanlarının güçlü devlet adamları olarak gördüğümüz III. Murat, I. Ahmet, II. Osman, IV. Murat, II. Mustafa, III. Ahmet, I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim, II. Mahmut gibi padişahlarla, Köprülü Ahmet, Özdemiroğlu Osman, Tarhuncu Ahmet, Merzifonlu Kara Mustafa Paşalar gibi vezirlerin almış oldukları tedbir ve disiplin hareketleri, birer büyük ıslahat özelliğini taşımamaktadır. Büyük ve köklü ıslahata teşebbüs, bilindiği

gibi III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında olmuştur. Bunlarla yüzümüz artık Batı'ya çevrilmiştir. Düşünülen ıslahatın modeli Batı'dadır. Fakat tamamen Batılı bir ıslahat düşünülmesine rağmen, eski müesseselerimizi söküp atamamışlardır. Yeni kurulan müesseselerle eskiler yanyana yaşamaktadır. Eski kurumların ıslahı ciddi olarak düşünülmemiş, yenileri ise tam Batılı bir karakter gösterememiş, verimli olamamıştır. Bu iki ayrı müessese durumu, Tanzimat'ın ve daha sonralarının da özelliklerinden olarak devam edecektir. Böylece, devlet bütünlüğü, içinde yaşanan buhrandan kurtarılamamış; kurtarmaya doğru atılan her adım, onun çökmesini çabuklaştırmıştır. III. Selim'e kadarki disiplin, Abdülmecit'e kadar yapılan ıslahat, sonra Tanzimat, sonra Meşrutiyet hareketlerinden hiçbiri, devletin, milletin büyük kayıplarına engel olamamıştır.

Tanzimat Dönemi

Tanzimat'ı ve onu takip eden dönemi daha iyi anlayabilmek için, çok kısa tespitler hâlinde tarihimizde görülen bazı ıslahat hareketlerini belirttikten sonra, Tanzimat'ı hazırlayan III. Selim ve II. Mahmut devirlerindeki yenileşme hareketlerini biraz daha gözden geçirmek yerinde olacaktır.

Fransız İhtilali'nin olduğu 1789 yılında başa geçen III. Selim ıslahatçı olarak daha çok Batıcı görüşe sahipti. Düşündüklerinden birçoğunun ancak II. Mahmut ve Abdülmecit zamanlarında gerçekleştiğini gördüğümüz III. Selim'in yapabildikleri aslında "Divân-ı Hümayûn" yerine "Bâb-ı âli" dedirmek, sonradan lağvetmek zorunda kalacağı "Nizam-ı Cedid" adlı orduyu kurmak, saray yaşayışına Batılı anlamda bir düzen getirmek gibi kabukta kalan inkılaplara girişmekten ibarettir. Gerçekleştirdikleri bakımından değil, daha çok gerçekleştirmeyi düşündükleri, fakat iç ve dış sebepler dolayısıyla fırsat bulamadıkları devrimler için bir ekibin yetişmesi konusunda gösterdiği çaba bakımından üzerinde durulması gereken III. Selim, yenilik hareketine karşı olanların da iştirakiyle önce tahttan indirilip sonra öldürülünce, yerine geçen IV. Mustafa'nın ancak bir yıl süren padişahlığını müteakip 1807 yılında II. Mahmut başa geçirildi.

Sultan Mahmut'un islahat adına yaptıkları ise şunlar olmuştur: Saray teşkilatı daha çok Avrupalılaştı. Kıyafet kanunu kabul edildi. Memurlara fes, pantolon, ceket giydirildi. Kavuk, sarık, şalvar, çarık yasaklandı. İlmîye sınıfının Batılı anlamda bir "ruhban sınıfı" şeklinde düzenlenmesinin bir sonucu olarak cübbe ve sarık din adamlarının giyimi olarak kabullenildi. Memlekete Batı müziği sokularak bando, orkestra "Mızıka-yı Hümayûn" kuruldu. Bâb-ı âli Sadaret Kethudalığı, Dâhiliye; Reisülküttaplık, Hariciye Nezareti olarak adlandırıldı. *Takvim-i Vakayi* (1831) adlı Türkçe, Fransızca, Arapça gazete çıkarıldı. İlk defa nüfus sayımı yapıldı. Sekban-ı Cedîd adıyla Nizam-ı Cedîd yeniden kuruldu. İlmîye sınıfı ve İstanbul halkının katılmasıyla artık çok bozulmuş olan 465 yıllık Yeniçeri Ordusu ortadan kaldırıldı. Devletin başına büyük bela olan birçok Ayan sindirildi. Devrin birçok ileri geleni, Batılılaşmayı bir mecburiyet hâlinde görüyordu. Artık itibar Batılılaşmayı şart gören devlet adamlarınaydı. Padişah'ın önem verdiği ve sözüne güvendiği Petersburg büyükelçiliğinden gelen Kaptan-ı Derya müşir Halil Rıfat Paşa'nın, Padişah'a söylediği "Avrupa'ya benzemezsek Asya'ya çekilmeye mecburuz." sözü, Padişah'ın da düşüncesini yansıtıyordu. Padişah'ın ve yakın çevresinin, biraz da Batılılar nezdinde itibar sağlamak yoluyla devleti ayakta tutmak politikası gütmelerine ve buna uygun olarak yaptıkları bu devrimlere rağmen, Batı'nın bize karşı tutumu ise şu oldu: Başta Mora olmak üzere, Küçük Adalar, Kuzey Kafkasya, Gürcistan tamamen elden çıktı. Cezayir'i Fransızlar aldılar.

Bu dönemlerden başlayarak millî düşmanlarımıza taviz vermekle, onlara hoş görünmeye çalışmakla, bazı haklarımızı kaybetmeyeceğimizi sanmış, fakat her defasında daha büyük zararlara uğramışızdır. Bu şahsiyetli ve millî politika anlayışını yitirmemizin cezasını her defasında en ağır şekilde ödemişizdir.

II

Otuz bir yıllık hükümdarlığı süresinde bir Tanzimat Fermanı da hazırlattığı söylenen II. Mahmut, böyle bir fermanı ilan etmeye bir türlü ortam bulamamıştı.

Nihayet asıl Tanzimat Fermanı 16 yaşında tahta geçen Mecit devrinde, Londra'dan dönen 39 yaşındaki Mustafa Reşit Paşa tarafından 2 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda, mülki, askerî, dinî erkânla, halkın ve yabancı elçiliklerin ileri gelenlerinin önünde okundu. Reşit Paşa o zaman Hariciye Nazırı idi. Sadarete ise Tanzimat'a karşı olan Hüsrev Paşa bulunuyordu. Devletin başına çok büyük bir bela kesilen Mısır hâkimi Mehmet Ali Paşa'nın amansız bir düşmanı olan Hüsrev Paşa'nın 1 yıl süren sadrazamlığı zamanında tarihimizin en korkunç olaylarından biri oldu. Donanmamız Hüsrev Paşa'ya karşı olan Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa tarafından Çanakkale'den İskenderiye'ye kaçırılarak Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildi. Bu olay üzerine Reşit Paşa'nın baskısıyla sadarete ılımlı bir Tanzimatçı olan Rauf Paşa getirildi. 1,5 yıl kadar bu görevde kalan Rauf Paşadan sonra 9 ay kadar Darendeli Topal İzzet Mehmet Paşa sonra yine Rauf Paşa iş başına geldi. Bütün bunlar rakipsiz olarak sadrazamlığa gelebilmek için Mustafa Reşit Paşa'nın rakiplerini yıpratma politikasıdır. Buna uygun olarak Sultan Mecit'in de öteki güçlere karşı doğrudan doğruya Reşit Paşa'yı sadrazamlığa getirmekten çekinmiş olduğunu da düşünmek gerekir. Nihayet, 1846'da Reşit Paşa ilk defa olarak sadrazam oldu. Yetiştirmesi 31 yaşındaki Âli Efendi'yi (sonra Paşa) Hariciye Nazırı yaptı. Reşit Paşa'nın bu ilk sadrazamlığı 1,5 yıldır. Reşit Paşa'nın sadrazamlığı zamanında kurulan Maarif Nazırlığı ile ilk defa Batılı anlamda eğitim başladı. Fransız akademileri örnek tutularak Encümen-i Daniş adlı bir komisyon kuruldu. Eski tür okullar, yani medreseler ise şeyhülislâmlara bağlı bırakıldı.

Damat Müşir Said Paşa'nın da baskılarıyla 1,5 yıl sonra Reşit Paşa sadrazamlıktan alınınca yerine ılımlı Tanzimatçılardan Sârım Paşa getirildi. Fakat 3,5 ay sonra Reşit Paşa tekrar sadrazam oldu. İkinci sadareti 3,5 yıl süren Reşit Paşa aralıklarla altı defa sadrazamlığa gelmiştir. Şahsına çok sıkı şekilde bağlı olanların dışında, hatta Tanzimatçı fikirlere sahip olan devrin öteki ileri gelen birçok devlet adamıyla hep geçinememiş olan Reşit Paşa sadrazam olamadığı dönemlerde bile memleket politikasını aşağı yukarı hep elinde tutmuştur. O, yetiştirmelerinden, Âli ve Fuad Paşalarla birlikte Tanzimat dönemini temsil eder. Gerçekten sadrazam olarak Âli Paşa'nın 1871 yılında ölmesi ve yerine tanınmış Tanzimat sanatçılarından Nâmık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi'nin çok tuttukları Mahmut Nedim Paşa'nın iktidara getirilmesiyle Tanzimat döneminin kapandığını ileri süren görüş yerindedir.

III

Tanzimatçı kadronun, Batıcı bir görüşe bağlı olmasının, çıkarlara dayanan birçok sebebi vardır. Ortadoğu'yla çok yakından ilgili olan, siyasal ve ekonomik emellerinin gerçekleşmesi için çok titiz ve hesaplı yatırımlara girişen devletlerin başında gelen İngiltere'nin Osmanlı devlet adamlarından taraftarlar kazanmak, taraftar bulduğu kişileri Osmanlı Devleti'nde söz sahibi kılmak gibi çok sıkı bir çalışma içinde bulunduğu bir gerçektir. Bunu, daha sonraki olaylar da ispatlamıştır. Reşit Paşa'nın İngiltere'de bulunduğu zamanlarda, birçok dost edindiğini, hele hümanist çevrelerde çok itibar gördüğünü, oranın basını tarafından âdeta kahramanlaştırıldığını, kendisine hep sadrazam gözüyle bakıldığını düşünecek olursak, İngiltere'nin onun aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne hulûl etmeyi tasarladığı ortaya çıkar. Gerçekten, Türkiye'ye gelişinin dördüncü ayında, genç padişah adına okuduğu Tanzimat Fermanı, İngilizler tarafından çok yakından takip edilmiştir. Ölünceye kadar İngiliz dostluğunu taşıyan Reşit Paşa,

bilindiği gibi Kütahya'ya kadar dayanan ve devleti kökünden sarsan Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehlikesini, başta İngiltere olmak üzere Rusya, Avusturya, Prusya gibi Batılı devletlerin yardımıyla önlemiştir. Tanzimat Fermanı'nın çarçabuk ilanına Mısır meselesi ve onu çözmek endişesi tam bir ortam teşkil etmiştir.

Tanzimat Fermanı, devletimizin batmaması için Batı'nın elimizden tutmasını sağlamanın, Batı'yı çok üstün gördüğümüzün, bizi de artık kendilerinden saymalarını dilemenin, kendimizi kendimizin de beğenmediğimizin, bunun için de yalnız Batı'yı örnek tanımaya hazır olduğumuzun bir ilanıdır.

Tanzimat'tan bu yana yapılan Batılılaşma hareketlerinin hemen hepsinde az veya çok bu öz vardır. Bütün bu yenileşme hareketlerinin, bizim sosyal ve siyasal çöküşümüzü durdurup durdurmadığı, bizi devlet ve millet olarak yenileyip yenilemediği, itibarlı, büyük, ileri bir devlet yapıp yapmadığı ortadadır. Kendi yapısına aykırı olan bütün tekliflere milletin uyamayacağı, ona tepki göstereceği tabiidir. Aslında biz Batı'dan alınagelenleri, Batı'ya tam uygun bir öz ve biçim içerisinde uygulayan, tam anlamıyla bir Batıcı olarak yetişmiş kadroyu da bulamadığımız gibi, onu belirli bir ölçüde bile olsa, bir millî hesaplaşmaya ve denetime tâbi tutan, yani aslı ile bizde nasıl uygulanacağı arasında bir muvazene arayan telifçi fikir ve siyaset adamlarını da yetiştiremedik. Öte yandan kendi öz kaynaklarımıza dayanarak, malzemesini kendi varlığımızdan devşirerek bizi yenileyen, tamamen yerli ve orijinal düşünür ve siyasetçileri de hiç bulamadık. Öyle ya, bir düzen, ya bütün özelliği ile alınır, ya tahdit, telif ve tefsir edilerek alınır ya da bunların hiçbiri değil, çağdaş siyasal ve sosyal gelişimler göz önünde tutularak, kaynaklarını kendi tarih, kültür ve medeniyetinden devşirerek yeni ve diri bir düzen kurulur. Tanzimat'tan beri bunlardan hiçbirine rastlanmamıştır. Bu demek oluyor ki ne tam anlamıyla Batı'yı çok iyi tanıyan, bilen ve uygulanmasının ciddi mücadelesini yapan kişiler yetişti; ne Batı'yı, kendi şartla-

rımıza adapte eden, bunu birazcık olsun derinliğine, genişliğine düşünen ne de yerli millî bir ekip yetiştirebildik. Hep taklitler, kasıtlar veya akılsız iyi niyetler dönemidir Tanzimat'tan bu yana gördüklerimiz. Büyük fikir adamları, büyük politikacılar yetişmedi. Pratik ve gözü açık kişiler duruma el koydular hep bütün sancımız, bunalımlarımız bundandır.

Tanzimat Fermanı ve Getirdikleri

Üzerinde çok kısa bile olsa yorum yaptığımız, bir döneme ve edebiyatına isim olan Tanzimat Fermanı'nın, yani Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun tam metnini yazımıza almayı faydalı bulduk:

Bismillahirrahmânirrahîm

Tebârek ellezi bi-yedihi'l-mülkü ve Hüve alâ külli şey'in kadir.

Benim vezirim... Cümleye malûm olduğu üzere Devlet-i Âliyemizin bidayet-i zuhurundan beri ahkâm-ı celile-i Kur'anîye ve kavanin-i şer'iyyeye kemaliyle riayet olunduğundan saltanat-ı seniyemizin kuvvet ve meknet ve bilcümle tebaasının refah ve mamuriyeti rütbe-i gayete vâsil olmuşken yüz elli sene vardır ki gavail-i müterakibe ve esbab-ı mütenevviaya mebni ne şer-i şerife ve ne kavanin-i münîfeye inkıyat ve imtisal olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamuriyet bilakis zaaf ve fakre mübeddel olmuş hâlbuki kavanin-i şer'iyye tahtında idare olunmayan memalikin payidar olamayacağı vazıhattan bulunmuş olup cülûs-ı hümayûnumuz rûz-ı firuzundan beri efkâr-ı hayriyet âsâr-ı mülûkânemiz dahi mücerret imar-ı memalik ve enha ve terfih-i ahali ve fukara kazıyye-i nâfiasına münhasır ve memalik-i Devlet-i Âliyemizin mevk-i coğrafisine ve arazi-i münbitesine ve halkın kabiliyet ve istidatlarına nazaran esbab-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu hâlde beş on sene zarfında bitevfikhi teâlâ suver-i

matlûba hasıl olacağı zâhir olmağla avn-ü inayet-i hazret-i Bâriye itimad ve imdad-ı ruhaniyet-i cenab-ı Peygamberiye tevessül ve istinad birle bundan böyle Devlet-i Âliye ve memalik-i mahrusamızın hüsn-i idaresi zımnında bazı kavanin-i cedide vaz ve tesisi lazım ve mühim görülerek bu kavanin-i mukteziyenin mevadd-ı esasiyesi dahi emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz ve namus ve mal ve tayin-i vergi ve asakir-i mukteziyenin suret-i celb ve müddet-i istihdamı kaziyelerinden ibaret olup şöyle ki dünyada candan ve ırz-u namustan eaz bir şey olmadığından bir adam onları tehlike-de gördükçe hilkat-i zâtiye ve cibilliyet-i fitriyesinde hıyanete meyil olmasa bile muhafaza-yı can ve namusu için elbette bazı suretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memlekete muzır olageldiği müsellemler olduğu misillü bilakis can ve namusundan emin olduğu hâlde dahi sıdk-u istikametten ayrılamayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine hüsn-i hizmetten olacağı dahi bedihi ve zâhirdir ve emniyet-i mal kaziyesinin fikdani hâlinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınmayıp ve ne imar-ı mülke bakmayıp endişe ve ızdıraktan hâli olamadığı misillü aksi takdirinde yani emval-ü emlakından emniyet-i kâmile olduğu hâlde dahi kendi işi ile tevsi-i daire-i taayyüşüyle uğraşıp ve kendisinde günbegün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp ona göre hüsn-ü hareketle çalışacağı şüpheden âzadedir. Ve tâyin-i vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhafaza-i memaliki için elbette asker ve leşkere vesair masarif-i muktaziyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaasının vergisiyle hasıl olacağına binaen dahi bir hüsn-ü suretine bakılmak ehem olup eğerçi mukaddemlerde varidat zannolunmuş olan yed-i vâhit biliyyesinden lehülhamd memalik-i mahsuramız ahali bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahribiyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafıası görülmemeyen iltizamat usûl-i muzırrası elyevm cari olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiye ve umur-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr-i kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zaten bir iyice adam değilse hemen kendi çıkarına

bakıp cemî harekât ve sekenâtı gadir ve zulümden ibaret olmasıyla bâdezin ahali-i memalikten her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-i münasip tâyin olunarak kimseden ziyade bir şey alınmaması ve Devlet-i Âliyemizin berran ve bahren masarif-i askeriye vesairesi dahi kavanin-i icabiye ile tahdit ve tâyin olunup ona göre icra olunması lâzimedendir. Asker maddesi dahi ber minval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfus-ı mevcudesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı naftiasının ihlalini mucip olduğu misillü askerliğe gelenlerin îla nihayet-il ömür istihdamları dahi füturu ve kat-ı tahassülü müstelzim olmakta olmasıyle her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriye için bazı usûl-i hasene ve dört veyahut beş sene müddet istihdam zımnında dahi bir tarik-i münavebe vaz ve tesis olunması icab-ı hâldendir.

Velhasıl bu kavanin-i nizamiye hasıl olmadıkça tahsil-i kuvvet ve ma'muriyet ve âsaiş ve istirahat mümkün olmayup cümlesinin esası dahi mevadd-ı meşruhadan ibaret olduğundan fimabaat esbab-ı cünhadan dâvaları kavanin-i şer'îye iktizasınca alenen bervech-i tetkik görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hâfi ve celi idam ve tesmim muamelesi icrası câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallî vuku bulmamak ve herkes emval ve emlâkine kemal-i serbestiyetle malik ve mutasarruf olarak ona bir taraftan müdahale olunmamak ve fırarda birinin töhmet ve kabahati vukuunda onun vereseşi ol töhmet ve kabahatten beriyy-üzzimme olacaklarından onun malını müsadere ile vereseşi hukuk-ı irsiyelerinden kalınmamak ve tebaay-ı saltanat-ı seniyezden olan ahali-i İslâm ve milel-i saire bu müsaadât-ı şâhanemize bilâistisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hük-m-i şer'î iktiza-

sınca kâff-i memalik-i mahsuramız ahalisine taraf-ı şâhanemden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahi ittifak-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmakla Meclis-i Ahkam-ı Adliye âzası dahi lüzumu mertebe teksir olunarak ve vükela ve rical-i Devlet-i Âliyenin dahi bazı tâyin olunacak eyyamda orada içtima ederek ve cümlesi efkârı ve mütaalatını hiç çekinmeyip serbestçe söyleyerek işbu emniyet-i can ve mal ve tâyin-i vergi hususlarına dair kavanin-i muktaziye bir taraftan kararlaştırılıp ve tanzimat-ı askeriye maddesi dahi Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrâsında söyleşip her bir kanun karargir oldukça hatt-ı hümayûnumuz ile tasdik ve teşvik olunmak için taraf-ı hümayûnumuza arzolunsun ve işbu kavanin-i şer'îye mücerret din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için vaz olunacak olduğundan canib-i hümayûnumuzdan hilafına hareket vuku bulmayacağına ahd-ü misak olunup Hırka-i Şerif odasında cemi ulema ve vükela hazır oldukları hâlde kasem-i billah dahi olunarak ulema ve vükela dahi tahlif olunacağından ona göre ulema ve vüzeradan velhasıl her kim olur ise olsun kavanin-i şer'îyeye muhalif hareket edenlerin kabahat-i sabitelerine göre tedibat-ı lâynkalarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrası zımnında mahsusen ceza kanunnamesi dahi tanzim ettirilsin ve cümle memurunun elhaletühazihi mikdar-ı vâfi maaşları olarak şayet henüz olmayanları var ise onlar dahi bir bir tanzim olunacağından şer'an menfur olup harabiyet-i mülkûn sebeb-i âzamı olan rüşvet madde-i kerihasının fimabaad adem-i vukuu maddesinin dahi bir kanun-ı kavi ile tekidine bakılsın.

Ve keyfiyet-i meşruha usûl-i atıkayı bütün bütün tağyir ve tahdit demek olacağından işbu irade-i şahanemiz Dersaadet ve bilcümle memalik-i mahrusamız ahalisine ilan ve işae olunacağı misillü düvel-i mütehabbe dahi bu usûlün inşaallah-ı Teâlâ ilelebed bekasına şahit olmak üzere Dersaadetimizde mukim bilcümle süferaya dahi resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Teâlâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavanin-i müessisenin hilafına hareket edenler Allah-ı Teâlâ Hazretlerinin lânetine mazhar olsunlar ve ilelebed felâh bulmasınlar âmin.

Fi 26 Şaban, Sene: 1255, Yevm: Pazar, 3 Kasım 1839.

Tanzimat Fermanı'nda, İmparatorluk vatandaşlarının milliyet farkı gözetilmeksizin can, mal ve ırzlarının teminat altına alındığı söyleniyor, geri kalışımızın sebebi olarak da çağın yeniliklerine ayak uyduramadığımız ve gerçek Müslümanlıktan uzaklaşmış olduğumuz ileri sürülüyordu. Tanzimat Fermanı'nın özü budur. İlan edilen fermanın, bir milli tefekkür ve yorumdan geçirilmiş olduğu, memleket yönetimi konusunda yerli yerine oturmuş bir dünya görüşünün aksiyonu olmak niteliğini taşımadığı ve ancak hiç de büyük zekâ, kültür ve ileriye görüşe ihtiyacı olmayan bazı doğru kılıklı "harc-ı âlem" tespitler yaptığı meydandadır.

Memleketin bir çöküntü içinde bulunduğunu orta seviyede bir vatandaş bile biliyordu. Bu gerçek, II. Mustafa'nın bir devlet ve hükümet programı niteliğini taşıyan ünlü Hatt-ı Hümayûnu'ndan, II. Osman, IV. Murat, I. Ahmet, III. Mustafa, III. Ahmet, III. Selim ve nihayet II. Mahmut'a kadar zaman zaman ortaya konulmuş, bir çıkar yol aranmıştı. Yani Tanzimat'ın bu tespiti önemli ve yeni değildi. Önemli olan o dönemde, milli bir ıslahata koyulmak ve onu uygulamak idi. Fakat Tanzimat'ın getirdiği teklif ise bu özelliklerden yoksundu. Tanzimat'ın ilan psikolojisi, dağılmakta olan toprak bütünlüğünün önüne geçilmesi için Batılı büyük devletlerin dostluğunu sağlamak, hatta kontrollerine girmeye razı olmak, bunlar için de, elimizden geldiği kadar biçim ve özde Batılılaşmaya koyulmaktır. Zamanla, bazı aşırı uçlar tarafından bu düşüncenin ne kadar ileri götürüldüğünü memleketin kurtulması için Batı'yı her alanda kendimize örnek almanın, bunun için bütün moral değerimizden uzak-

laşmanın gerektiğini göreceğiz. Bu vakıayı Tanzimat döneminin tanınmış sanatçısı Ziya Paşa şu beytiyle dile getirmiştir.

İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakki

Evvel yoğidi işbu rivâyet yeni çıktı

O zamandan başlayan Batılılaşma anlayışı, bazı kişiler tarafından daha da aşırı bir noktaya götürülerek, tamamen millî varlığımızı unutmayı hedef tutan bir dünya görüşünün gelişmesine meydan vermiş ve birçok memleket aydınlarınınca tek çıkar yol olarak benimsenmesini sağlamıştır. Memleketimizin yapısına aykırı bir temel üzerinde gelişen ve bu sebeple bir türlü sosyal ve siyasal problemlerimizi çözüp bizi hatırı sayılır bir devlet durumuna getirmek şöyle dursun, bize her şeyimizi kaybettirecek nitelikteki bu anlayışın yani kurtuluşumuzu hep dışımızdaki kuvvetlere tâbi olmakta gören, örneği hep dışarıda arayan bu anlayışın, zamanla kılık değiştirerek günümüzde de, dış emperyalist güçlerin güdümündeki bir eyleme dönüştüğünü ileri sürersek sanırım ki yanılmış olmayız ve bugünkü dış güdümlü hareketlerin psikolojik sebebini de anlamış oluruz. Türkiye'nin bugün her türlü rüzgâra açık gedikleri olan bir kulübe durumuna gelmiş olmasının izi sürülecek olursa Tanzimat'ın kapısına çıkmamak herhâlde mümkün değildir.

Ne ilan ediliyordu Tanzimat'la? Vatandaşların ırz, mal ve can güvenliği. Fikriyatının belli başlı noktalarını Fransız İhtilalinden devşirdiği bilinen Tanzimat'ın, bu taahhüdü asırlarca bizde, hem de en medeni şekilde sonuna kadar zaten uygulanmıştı. "Rea-ye" dediğimiz Müslüman olmayan toplulukların bütün haklarını yüzyıllar boyunca gözetmemiş miydik? Milletimizin sırtından geçinerek en rahat şekilde yaşayan, zaten onlar değil miydi? Onlara hep zulmetmiş gibi, böyle bir taahhüde ve yanlış bir tespite ne lüzum vardı ve bunu, hele daha sonraları göreceğimiz gibi, âdeta yabancı devletlerin murakabesine bırakarak zamanla devletimizi çökertecek iç düşmanlar olarak kuvvet bulmalarına ve

şımarmalarına kendi elimizle yol açmış olmuyor muyduk? Kendi topraklarımızda başka kanunlara göre muamele görmek ne demektir? Bu başlıyordu Tanzimat'la.

Resmî ağızla ilan edilen Batı üstünlüğü gide gide memleket aydınlarında ortak bir psikoloji olarak gelişti; her alanda Batılılaşmadıkça, aydın olunamayacağı fikrini doğurdu. Bu Batı hayranlığı, aydınları kuşatınca kendimize güven duygusu kayboldu. Büyük fikrin ve sanatın doğması, gelişmesi için ise güven duygusu şarttır. Yönetimi elinde tutan memleket aydınları millî değerlerimizden ve ideolojiden uzaklaşınca, millî ruha bağlı nesillerin yetişmesi de böylece tesadüfe, şansa bırakıldı.

Tanzimat döneminin ileri gelenleri arasında ciddi bir fikir ve aksiyon birliği de yoktur. Birleştikleri nokta, bir Batı devletini örnek alarak, yaşanan düzeni değiştirmektir. Karakter olarak da her biri, ayrı bir dengesizlik içerisinde idiler. Bizzat Sultan Mecit, Reşit Paşadan nefret ederdi. Zamanında Tanzimat ilan edilen Padişah, Reşit Paşa'nın dikbaşlılığından ve çevresiyle geçinememesinden son derece şikâyetçi olduğu hâlde Paşa'yı tam anlamıyla tasfiye edecek ortama sahip değildi. Hırka-i Saadet dairesinde "Ya Resulallah, beni bu adamın elinden kurtar." diye duada bulunduğu meşhurdur.

Ayrıca II. Mahmut'un Hariciye Nazırlığı da üzerinde bulunduğu hâlde sefir olarak Paris'e ve oradan Londra'ya gönderdiği Reşit Paşa'nın büyük siyasi başarısızlığını öğrenince idam hükmünü imzaladığı ve ancak icrasına ömrünün vefa etmediği rivayeti de Paşa hakkında küçümsenmeyecek bir nottur.

Reşit Paşa ise, zamanın devlet adamlarından Damat Said, Pertev, Âkif, Rıza ve Muhlis Paşalara karşı büyük düşmanlık beslemesi ve bunlara çok büyük zararları dokunması bir yana, bizzat yetiştirmelerinden Âli ve Fuat Paşalara da rakip gözüyle bakmış, onların

da duydukları mukabil düşmanlık karşısında, kabiliyet gördüğü Şinasi, Ziya Paşa ve Nâmık Kemal gibi gençleri çevresine toplamıştır. Düşüncesi Âli ve Fuat Paşalara karşı bu gençleri yetiştirmekti. Zaten dış politika anlayışında Reşit Paşa İngiltere'ye, Âli Paşa ise Fransa'ya dayalı olmak bakımından birbirinden ayrı görüşe sahiptiler. Sadrazamlığı, Reşit Paşa'dan kapan Âli Paşa da, ilk iş olarak Reşit Paşa'nın adamlarıyla uğraşmaya başlamıştır. Başta Şinasi'nin, "rütbesinin ref'i, memuriyetten def'i, maaşının kat'î"ni emretti. Şinasi'nin böyle bir hakarete maruz kalmasına sebep olan olay, o zamanki siyasi çekişmenin nasıl bir anlayış içinde yürütüldüğünü göstermek bakımından enteresandır. Âli Paşa Paris'teyken Şinasi'nin sakalını kestirdiği için, "Frenkleşmiş" olduğunu bahane etmiştir. Hâlbuki o Âli Paşa ki bizzat kendisi Şeriat Nizamının yerine İsviçre Medeni Kanunu'nu getirmek üzere seferber olmuş, fakat başta Cevdet Paşa ve devrin diğer bilgin ve siyaset adamları bunun yersiz olduğunu kesinlikle bildirmişler ve *Mecelle*'nin hazırlanmasına başlanmıştır.

Tanzimat'la, memleketimizin bir başka medeniyeti kendine örnek alması devri başlamış oluyor. Tanzimat'ı ilan eden ekibin kültür ve medeniyet meselelerini bilen, anlayan kimseler olmaması, bizi bu Ferman'ın bizzat Batılılar, daha doğrusu İngilizlerin tesiriyle kaleme alınarak ilan edildiği ihtimaline götürmektedir. Bu ihtimale göre, devlet, ya Tanzimat'ı ilan etmeye dış baskılarla mecbur bırakılmış ya da bazı millî haklarımızın zayi olmaması, hele şu meşhur Mehmet Ali Paşa çıkmazından kurtulalım diye Batılıların yardımını sağlamak adına, onlara hoş görünmek için politika gereği kendimizin hazırladığı bir harekettir. Bu ihtimallerin her ikisi de Batı'nın ya doğrudan doğruya ya da dolaylı şekilde Ferman'ın ilanında parmağı olduğunu ortaya koymaktadır. Geriye bir ihtimal kalmaktadır ki o da Tanzimat Fermanı'nın hiçbir dış tesirle ilgisi olmaksızın, bizim Batı terbiyesi almış olan o devir ricalinin hasbî olarak, memleketin kurtuluşunu ancak

böyle bir hareketle mümkün görmeleri sonucunda hazırlanmış olmasıdır.

Bir an Tanzimat hareketine, günün ihtiyaçlarından doğan mecburi bir politik tedbir gözüyle bakılsa bile, içtimai bünyemizle uyuşmaması ve bizim için asla pratik olmaması sebebiyle tatbikinde de başarı sağlanamadığı ortadadır. Ancak sosyal hayatımızda büyük bir kargaşalığa sebep olmuş, bu bakımdan çöküntümüzü hızlandırmıştır. Eğer başarılı olsaydı, ne olurdu sorusuna ise bir ölçüde daha sonraki devrimler cevap olabilir. Tanzimat'ın başarı sağlamaması zaten tabii idi. Çünkü bize Tanzimat'la yalnız bir düzen değişikliği gelmemekte, aynı zamanda bu düzenin medeniyeti de birlikte ithal edilmekteydi. Aslında, bir milletin devlet düzeni, mensup olduğu medeniyet dünyasının bir tezahürüdür ve millîdir. Bilindiği gibi Batı medeniyeti, eski Yunan düşüncesi, Hıristiyan ahlakı ve Roma hukuku gibi kaynaklara dayanır. Bizim medeniyetimizin temeli ise İslâmiyet olmuştur.

Edebiyatımız, müziğimiz, kültürümüz, mimari, folklor ve her türlü sanatımız bu temel üzerinde gelişmiştir. Bu temel, yani medeniyet, hem millî varlığımızın mahfazası hem de ırkı hasletlerimizin olanca gücü ile tezahürüne vesile olmuştur. Bu öyle zengin bir kaynaktır ki aynı medeniyet dünyası dâhilinde bulunan diğer kavimlerin de ırkı yapılarına uygun düşen, birbirinden farklı medeniyet dalları hâlinde belirmesini de sağlamıştır. Yani İslâm medeniyeti kendi içerisinde kardeş kavimler ve medeniyetler yaşatan bir büyük mecmua, bir medeniyet denizi olmuştur.

IV

Bir milletin, bir medeniyetten başka bir medeniyet dünyasına geçirilmesi imkânsız denecek kadar zordur. Bir milletin hayat tarzı, dünya görüşü, düşünce biçimi, sanat anlayışı, hep medeniyetinin ruhuna uygun olarak vücut bulmuştur. Onu, bundan ayırmak,

hayat ve şahsiyetini dumura uğratmaktır. Medeniyet bir milletin kabiliyetinin, gücünün asırlarca seferber olarak ortaya koyduğu “nev’i şahsına münhasır” maddi ve manevi değerler toplamıdır. Medeniyetin gelişmesi, zenginleşmesi millî bir deha işidir. Millî deha ise malzemesini önce milletin medeniyetinden devşirir. Medeniyetin işçileri nasıl insansa, insanın dehası da, mensup olduğu milletin medeniyetiyle şekillenir. Kendi manasına uygun bir medeniyet ortamı bulamayan insan veya nesilden dâhiler yetişmesi imkânsızdır. Kaç asırdır fikir, sanat ve devlet idareciliğinde kurtarıcı hamle yapamayışımız, medeniyetimizin geçirdiği krizle ilgilidir. Cemiyetimizi kendi medeniyetinden gayrısına adapte etmeye çalışma gayretleri, insanımızı apıştırmış, kabiliyetinin zuhuruna imkân bırakmamıştır. Bu öyle bir apıştırmadır ki insanımız, kendi kaynaklarımızdan fıskıran birer kabiliyet olma imkânı bulamadığı gibi, angaje olunan başka medeniyetin de tabii bir mensubu olamadığı için o alanda da bir varlık gösterememiştir. Bu hâl Tanzimat ricalinde ve sanatkârlarında çok barizdir: Ne Batılı olunmuştur, ne de millî. Tanzimatçı bilinen veya öyle olan kişilerin, bizzat Tanzimat hakkında zaman zaman söyledikleri, yazdıkları öyle büyük farklılıklar ve tezatlar gösterir ki “Karla ekmeğe yemeyi ben keşfettim ama yine ben beğenmedim” diyen nüktenin büyük dehası Nasreddin Hoca’da ifadesini bulan bir durum arz eder.

Öyle bir samyeli esmiş, estirilmiş ki cemiyet nizamı allak bulak olmuş, bütün sosyal kurumlar güdük kalmış, maliye, politika mahvolmuş ve koca devlet her gün biraz daha erimiş, alınan her tedbir onu biraz daha uçuruma götürmüştür. Bu konunun uzun uzadıya tahlilini yapmak, aslında, hiç olmazsa kayıplarımızı, neden kaybettiğimizi bize öğretmek bakımından çok önemlidir ve bir bakıma bu, tarafsız bir bakışla pek ele alınmış da sayılmaz ama bizim burada söylemek istediğimiz daha çok yenileşme hareketlerinin sosyal ve siyasal hayatımız üzerindeki in’ikaslarını

belirtmek, yani daha çok edebiyatımızın muhtevası dâhilinde sosyal ve siyasal hadiselerle temas etmektir. Bu konuda devrin yerli ve yabancı fikir, sanat ve politika adamlarının ilginç gördüğümüz bazı müşahedelerine temas etmeden geçemeyeceğiz.

Bir Türk dostu olarak bilinen Avusturya Başvekili Prens Meternich'in Tanzimatçı hükûmete gönderdiği tavsiye mektubu çok önemlidir. O zaman Sadrazam, Âli Paşa idi. Mektuptan parçalar:

“Umur-u idarenizi intizam altına alınız ve ıslah ediniz. Lakin Avrupa medeniyetinden sizin kanun ve nizamlarınıza, âdet ve maişet tarzınıza uymayan kanunları alıp iktibas etmeyiniz. Zira Garp kanunları, hükûmetinizin temelini teşkil eden kanunların dayanağı bulunan usûl ve kaidelere asla benzemeyen kaideler üzerine kurulmuştur. Garp memleketlerinde esas olan şey Hıristiyan kanunlarıdır. Siz Türk kalınız. Lakin mademki Türk kalacaksınız, İslâmiyet'e yapışınız. Hak ve sevap yolunda ilerleyiniz. Fakat bunu yaparken, Garb'ın efkâr-ı umumiyesi diye saydığımız şeye ehemmiyet vermeyiniz. Siz bu efkâr-ı umumiye, Avrupa'nın umumi sadasını anlamıyorsunuz... Hülâsa biz, Bab-ı âliyi kendi tarz-ı idaresinin ıslahı için vaki teşebbüsünden vazgeçirmek istemiyoruz. Lakin hâl ve şartları, Türkiye İmparatorluğunun hâl ve şartlarına uymayan Garp hükûmetlerini her şeyden evvel taklide sapan bir numune suretinde telakki ederek, ona göre ıslahatta bulunmamanızı, Şark'ın kanun ve âdetlerine uymayan hükümleri taklit ve hâlihazırda, her türlü icat ve tanzimden mahrum olan İslâm memleketlerinde, zarar ıkaından başka bir netice husule getirmeyeceği aşikâr olan ıslahatınızı kabul ve tatbik etmemenizi tavsiye ederiz.”¹ derken, İmparatorluğun Kaptan-ı Deryası Halil Paşa'nın bir münasebetle söylediği şu sözler, devrin rica-

¹ *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, “Türkiye ve Tanzimat”, s. 50.

linde görülen umumi eğilimi göstermek bakımından ne kadar mânîdardır: “Rusya’dan dönüyorum. Avdetimde her zamandan ziyade inandım ki Avrupa’yı taklitte acele etmezsek, bizim için Asya’ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur.”²

Bu dönem üzerinde çok daha geniş çalışmalar yapılmasının lüzum ve önemine inanıyoruz. Ancak bizim yaptığımız hep genel tespit niteliğinde olduğundan, o devrin bazı tanınmış kişilerinin itiraflarından kısa cümleler almakla yetineceğiz. Sanırız bunlar bile, okuyucuda bir kanaat uyanmasında yeterli olacaktır.³

“Reşit Paşa’nın çırakları, yalan yanlış Tanzimat, calî birtakım ıslahat nâmıyla Avrupa’yı taklit etmekten başka bir şey düşünmediler... Hatta Fuad Paşa, (bir devlette iki kuvvet olur, biri yukarıdan, diğeri aşağıdan gelir. Bizde aşağıdan gelen bir kuvvet olmadığı için yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız ki o da sefaretlerdir) derdi.”⁴

“Rusya’nın kılıncı ile istihsaline muvaffak olamadığı umur-u dâhiliyeye müdahale hakkını, Âli Paşa bedavadan Avrupa’ya verdi.”⁵

“Tanzimat teessüs eder etmez, nice bibehreler kendini vâzi-i kânun ve müceddid-i devlet olacak iktidarda gördüler. Her kimin eline biraz kuvvet ve iktidar geçtiyse, hemen yeni nizam vaz’ına kalkıştı.”⁶

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 35.

³ Aşağıda geçecek olan dipnotlarında daha çok Ahmet Gürkan’ın *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi* adlı kitabından yararlanılmıştır.

⁴ Nâmkı Kemal, *İbret Gazetesi*, Sa: 46.

⁵ Nâmkı Kemal, *İbret Gazetesi*, Sa: 2.

⁶ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 35.

“Cezalar yalnız memurlara tatbik edildi. Vüzera ve vükeladan ceza gören olmadı.”⁷

“Hıristiyanlar müsavatta, Müslümaları fersah fersah geçtiler. Hıristiyanların muhafaza-yı hukuku üç dört kabza-i kefalet altında temin olundu. Müslümanlardan bedel-i askerî altı bin kuruş alınırken, Hıristiyanlar elli kuruş veriyordu. Müsavat böyle mi olur?”⁸

“Müsavatın efrada ait bir şey olduğunu nazar-ı itibara almayıp, kavmiyet ve cemaat namına müsavat temin ettiklerini söylediler.”⁹

“Kavanin-i milliyeyi ihmal ettiler. Bu suretle devletin tâ temelîne balta vurdular. Hatt-ı Hümayûn muhteviyatı sanki bilinmez şeylermiş de kendileri, bunları icad etmişler şeklinde Avrupa’ya göstermek istediler. Bu, esas-ı devlete büyük rahneler açtı. Avrupalılar, kavanin-i milliyeye ve adalet-i insaniyeye, terakkiyat-ı asriyeye mâni olduğu zehab-ı fâsidine kapıldılar.”¹⁰

“İspanyollar Gırnata’yı aldığı zaman halkı din için ateşlere yaktılar. Biz İstanbul’u aldığımız zaman her mezhep sahibine, icra-yı adalet için mezuniyet-i kâmile verdik.”¹¹

“Ahlâk-ı milliyeye fâsid oldu. Devletimizin her şubesi idaresinde, nazar-ı yeis ve teessüfle görülen fenalıkların kâffesi, işte bu mebdeden (dini mübalâtsizlikten) tevellüt etti. Vükelâ ve rical-i devlet beyninde dinsizlik modasının muteber olduğunu gören

⁷ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 40.

⁸ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 15.

⁹ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 23.

¹⁰ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 40.

¹¹ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 11.

ikbalperestân (mevkie tapanlar), lisan ve etvarını o yola koyup ve bu hâl, tebaa (halka) ve bitteselsül (zincirleme) ahad ve nisvana (erkeklere ve kadınlara) ve etfala (çocuklara) kadar sırayet etti. Namaz kılmak, oruç gibi faraizin ifası, âdeta numune-i humk-u belâhat (akılsızlık, ahmaklık numunesi) alenen irtikabı fisk-u menâhi (çirkin, günah işleme) nişane-i akl-ü fetanet (akıl ve zekâ alameti) addolundu. Avrupa'yı taklit ile ortaya çıktık, fakat Avrupanın iyi şeylerini değil, hep sefahatini taklide koyulduk.”¹²

Tanzimat'ın üçayağından biri olan Fuat Paşa hakkında şu aşağıdaki not oldukça enteresandır:

“Fuat Paşa Nisè giderken Roma'ya uğrayıp Papa ile görüşmüş ve bermûtad duasını almış olduğundan vefatında, Nis şehri Patriği, Katolik âyini üzere defnolunması hakkında teşebbüsatta bulundu. Türkiye sefiri buna lüzum olmadığını söylediye de Patrik ısrar etti. Nihayet meyyitin yatağında usûl-u mâtadenin icrasıyla iktifa edilmesine Patrik müsaade etti.”¹³

Memleketin yönetim ve kültür durumuna paralel olarak iktisadi hayatımız da büyük bir başı boşluk ve kriz içerisindeydi. Aşağıdaki sözler yine o devre aittir:

“Tanzimat devrinde memleketin iktisadi vaziyeti çok bozuldu. Teklifin ağırlığından ve askerliğin yalnız Müslümanlara münhasır bulunmasından bazı vilâyetlerde ziraat yapacak adam kalmadı. Mahut muahedat ile Avrupalılara verilen hürriyet-i ticaret neticesi olarak yerli tezgâhlarımız kapandı. Erbab-ı sanat harab oldu. Ecnebilere türlü türlü imtiyazlar verdik. O yüzden ticaret-i hariciyemizden başka, ticaret-i dâhiliyemizi

¹² Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 41.

¹³ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 35.

bile yabancı ellere kaptırdık. (...) İthalâtтан yüzde beş, dâhili mamulâtтан yüzde sekiz gümrük alındı. Hükûmet tabii servetleri artırmak suretiyle tezyid-i varidata çalışacak yerde, yalnız vergilere zammetmeğe, fâhiş faizlerle istikrazlar (borçlar) yapmağa kalkıştı. Bütün bu fenalıkların önüne meşrutiyetle, meşveretle geçilebilir.”¹⁴

“Paris muahedesine kadar devlet borcu yoktu. Ondan sonra yüzde 10-12 gibi fâhiş faizlerle bol bol istikrazlar yapılarak israf olundu. Komisyon alan bendegân zengin oldu. Seneden seneye artan açıkları istikrazlarla kapatmaya başladılar. Duyun-u Umumiye yükseldi.”¹⁵

“Bizim dahi kendi mezhep ve adatımıza ve usûl-i idaremize göre bir suret-i maişetimiz vardı. Onunla yaşadık ve harice hiç serfirû (baş) etmedik. Mahsulâtımızın fazlasını, harice sattık. Kendi yağımızla kavrulduk. Kimseye on para bile borcumuz yoktu. Vakta ki, Avrupa’ya arz-i cemile için taklit hareketi yoluna koyulduk, herkes gözünü bol bol istikrazlar yapan hazineye dikti. Ecnebilere verilen imtiyazlar bizi bu hâllere getirdi. Tezgâhlarımız yıkıldı. Kışlarında bayrağımız dalgalanan gemilerimiz kayboldu.”¹⁶

Yukarıdaki ifadelerin hepsi Tanzimatçılara aittir. Bu sözler, Tanzimat olayına temelden karşı çıkan kişiler tarafından söylenecekti kasıtlı bir eleştiri olarak görülüp önemsenmeyebilirdi. Fakat “Tanzimat” denildiğinde hemen akla gelen ilk fikir ve sanat adamları da böyle konuştuğuna göre, Tanzimat olayının nasıl bir sosyal, siyasal ve ekonomik yıkım getirdiğini artık kabul etmek gerekir.

¹⁴ Ziya Paşa, *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 7.

¹⁵ *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 211.

¹⁶ Ziya Paşa: *Hürriyet Gazetesi*, Sa: 45.

Edebiyat ise

Tanzimat Edebiyatı, Ferman'ın ilanından ancak 20 sene kadar sonra başlamıştır. Ferman ilan edildiği zaman, onun muhtevasını benimseyen veya doğrudan doğruya Tanzimat hareketine katılmış olan devrin birçok yetişkin sanatçısında, Tanzimat'ın özüne uygun bir sanat yapmak çabası görülmeye başlamıştır. Birçoğu aynı zamanda devlet adamı olan bu sanatçılardan Âkif Paşa, Ethem Pertev Paşa, Süleyman Paşa, Sadullah Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Ziya Paşaları bu çaba içerisinde görüyoruz. Bunlar Batı Edebiyatı ile temasa geçmiş, tercüme yapılmış ve zaman zaman kendi sanatlarında da Batı'ya uygun hamleler göstermiş olmakla beraber yetişmeleri icabı, sanat tarzlarını tamamen değiştirememişler. Divan şiiri estetiğinin dışına çıkamamışlardır. Reşit, Âli ve Fuat Paşaların da birçok şiir denemesi vardır ki hep eski tarzın çok kötü birer taklidi idiler. Bütün bunlar, düşünce ve onun politik aksiyonunda Tanzimatçı oldukları hâlde, yerli edebiyat anlayışından kurtulamadıklarını gösterir. Gerek öz gerekse biçim olarak Divan Edebiyatı'ndan kesin olarak kopamadıklarını gördüğümüz bu sanatçılar, büyük sanat kabiliyetini taşımamaları bir yana, bu sanatta tam anlamıyla Batılılaşamama bakımından, kendilerinden sonra gelen edebiyat nesillerinde de bulunan ortak bir karakter taşırlar. Tanzimat'la başlayan Batı etkisindeki edebiyatımız çok uzun bir süre ne tam Batılılaşmış ne de eski estetiğe bağlı bir gelişme kaydedebilmiştir. Ve sanat anlayışında Batı'nın örnek tutulmasının şart olduğuna inanan sanatçılarda bile bu durum en açık şekilde görülür. "Şiir ve İnşa" adlı meşhur yazının sahibi Ziya Paşa daha sonra *Harabât* kitabını düzenleyecek kadar eski edebiyatımıza bağlılığını gösterecektir. Bu yüzden Nâmık Kemal'le çatışması meşhurdur. Devrinin iyi şairi olmakla birlikte, zaten Ziya Paşa, şiirinin biçimini ve biraz da özünü hiç de Batılılaştıramamış, eski zevke hep bağlı kalmış olmak bakımından, o zamanın sanat karakterine tipik bir

örnektir. Nâmık Kemal ise daha genç olmasından, Ziya Paşa'ya göre, kendini biraz daha yenileyebilmiş, fakat o da biçimde Batılılaşmamıştır. Bunu daha geniş ölçüde Hâmid başarabilecektir. Bu sanatçılara kıyasla, Batılılaşmayı en şuurulu şekilde düşünen ve anlatan Şinasi'dir. Şinasi'ye bu açıdan Tanzimat Edebiyatı'nın babası nazarıyla bakılabilir. Şinasi, Ziya Paşa, Nâmık Kemal üçlüsünden önceki sanatçıların, bunlar kadar sanatta Batılılaşmalarını ve dolayısıyla Tanzimat Edebiyatı'nın gerçek doğuşunun, Ferman'ın ilanından 20 yıl kadar sonra gerçekleşmesi, şunu göstermektedir: Tanzimat, sanatçısını hemen bulmamış, ancak yetiştirmiştir.

Şinasi ile başlayan Tanzimat Edebiyatı'nın, denebilir ki en küçük sanatçısı da yine Şinasi'dir. Tanzimat hareketine içten bağlılığı ve bu ekip içinde Batı'yı en iyi bilen ve onun derin hayranı olması bir yana, sanat kabiliyeti bakımından ortanın çok altında olan Şinasi, aynı zamanda yine bu kadronun en talihsiz adamıdır da. Hele hamisi Reşit Paşa'nın ölümünden sonra, Sadarete gelen Âli Paşa kendisinin amansız düşmanı olduğu için, Türkiye'de kalamadı ve Fransa'ya gitti. Geri kalan ömrünün çoğunu artık Paris'te geçirecek olan Şinasi, politikadan da tamamen çekilerek münzevi bir hayat yaşamaya başlamıştır. Şinasi politikadan o kadar çekilmiş ve yılmıştır ki yine Âli Paşa'nın zulmünden Paris'e kaçan yakın arkadaşları Ziya Paşa ve Nâmık Kemal'le orada bile görüşmek istememiştir. Ömrünün sonuna kadar Reşit Paşa'ya hep bağlı kalan Şinasi, sırf bu sadakati açısından devrinin eşine az rastlanır bir insanıdır. Paşa'ya çok mübalağalı şekilde birçok övgüsü vardır:

Sensin ol fahr-ı cihân-ı medeniyet ki heman

Ahdini vakt-i Saâdet bilir ebnâ-yı zaman

*Sadr-ı millete vücûdun ulu bir mucizedir
Bunu fehmeylemeyen müdrîke-i âcizedir
Adl-ü ihsânını ölçüp biçemez Nevtonlar
Akl-ü irfânını derkeleyemez Eflâtunlar*

.....

*Bir itıknâmedir insana senin kaanunun
Bildirir haddini Sultana senin kaanunun*

Tanzimat hareketiyle daha da çoğalmış bulunan iç siyasi kavgalar karşısında zaman zaman, büyük yılgınlık, ümitsizliğe düşen bu sanatçılar, yine denebilir ki, en önemli kavgalarını da birbirleriyle yapmışlardır. Ziya Paşa'nın eski sanatçılardan yapmış olduğu seçmelerle meydana getirdiği meşhur *Harabât* adlı kitabındaki:

*Sâ'yeyle ulûma mukdimâne
Ezcümle bedi'ile beyâne*

*Şî'r-i Arâba tevessül eyle
Nahv-u lügale tevaggul eyle*

gibi fikirleri, yenilik ve yenileşme adına cevabını Nâmık Kemal'in, *Tahrib-i Harabât* adlı istihza dolu eserinde bulmuştur. Bazı beyitler:

*Bilmem neden ettin intihabı,
Meydana getirdin o kitabı?*

*Herkes ona mı mukallit olsun
Söz gene yalan dolan mı dolsun?*

*Eslâfı ya etmek için ibcal
Lâyık mı muasırini iğfal?*

Gerek düşüncede bir anlayış birliğine ulaşamamaları, gerek kişisel çıkarları yüzünden zaman zaman çatışmaları, bu Tanzimatçıları aynı zamanda düzensiz ve perişan bir hayata da mahkûm etmiştir. Politikadan nefret ederek yıllarını yurt dışında geçiren Şinasi gibi, Ziya Paşa ve Nâmık Kemal de Âli Paşa'dan nefret ederlerdi. Onun aleyhinde birçok yazı ve şiirleri vardır. Hiciv edebiyatımızın zarif bir örneği olan meşhur *Zafernâme'yi*, Ziya Paşa, Âli Paşa hakkında yazmıştır.

Bu üç sanatçının Reşit Paşa'ya sevgileri bir yana hemen üçünün de gerek mizaç gerekse vakia olarak, Tanzimat düzenine ve onun tabii sonucu olan Tanzimat yöneticilerine karşı hep kuşkulu oldukları, yazdıklarından anlaşılmaktadır.

İsnâd-ı taassup olunur merd-i gayyura

Dinsizlere tevcih-i reviyet yeni çıktı

Milliyeti nisyan ederek her işimizde

Efkâr-ı Freng'e tebâiyet yeni çıktı.

Getirilen düzenden ve onun uygulanmasından bir türlü tam anlamıyla hoşnut olmadıklarını, hep devirlerinden şikâyetçi bulduklarını görmekteyiz.

Bulundum ben dahi dârüşşifa-yı Bâbîâlîde

Felatunu beğenmez anda çok divâneler gördüm

mısraları Ziya Paşa'nındır, ama hepsinin ortak derdini dile getirir.

Tanzimat hareketine mücerret olarak inanan bu sanatçılar, bu hareketle kılık değiştirerek çoğalmış bulunan iç siyasi kavgalar ve devletin her geçen yıl biraz daha dağılmaya doğru yol alma vakıası karşısında büyük şaşkınlık içerisinde idiler. Tanzimat'ın

da memleket meselelerini çözümleyemediğini, yöneticilerinse samimi olmadıklarını görüyorlardı. Bu görüş, onları gide gide Tanzimat'a da karşı çıkartarak Meşrutiyetçi bir anlayışa götürmektedir. Bu heyecanla, Sadrazam Âli Paşa'nın zulmüne dayanamayarak, Mısır Hıdivliğini tekrar kazanmak için büyük serveti ile Âli Paşa'ya karşı açtığı mücadeleyi yürütmek için Mustafa Fazıl Paşa'nın davetine uyarlar. Fransa'ya kaçan, Ziya Paşa ve Nâmık Kemal bir İtalyan siyasi cemiyetinin tüzüğünden mülhem olarak hazırladıkları "Yeni Osmanlılar" (1867) hareketini oradan yürütmeye başladılar. Fazıl Paşa tarafından kandırılıp istismar edildikleri bu dönemleri, büyük güçlüklerle geçmiştir. O âna kadar Âli Paşa'ya rağmen, kendilerini koruyan Sultan Abdülaziz de, bu firar ve devlet aleyhtarı kesif yayınları üzerine Ziya Paşa ile Nâmık Kemal'i artık dost bilmemiştir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rolü olan Ziya Paşa'nın bir göreve tayini Murat ve Abdülhamit zamanlarındadır. Ziya Paşa Adana Valisi iken, Nâmık Kemal ise Sakız Mutasarrıfı iken ölürlü.

Nâmık Kemal ve Ziya Paşa taşkın bir yaratılıştadır. Fikir ve siyaset hayatları yerli yerine oturmuş bir durum göstermez. Bu devrin çizgisini bu şahısların davranışında görmek mümkündür. Sadarete gelmesi için bütün güçleriyle çalıştıkları Mahmut Nedim Paşa'nın, Rusya'ya dayalı politikası bilahare kendilerini Paşa'ya karşı amansız bir mücadeleye götürmüştü. Bu durum bile onların gerek şahsi gerekse o dönemlerin politikasının içinde bulunduğu şaşkınlık ve dengesizliği belirtir.

Tanzimat'ın ilanından sonra başlayan Batı etkisindeki Türk şii-rini anlayabilmek ve yeni gelişen bu edebiyatın topyekûn Türk Edebiyatı içerisindeki yerini en iyi şekilde tespitleyebilmek için, kendisinden önceki Türk Edebiyatı'nı ve onun zamanla geçirdiği değişiklikleri tanımakta zorunluluk vardır. Genellikle bir edebiyat hareketinin, kendinden önce kurulan edebiyata karşı tepkisi, halefi olduğu edebiyatın tarafsız bir yorumunun yapıl-

masına engel olagelmıştır. Aslında en devrimci edebiyatı bile kendinden önceki edebiyatla hiçbir ilişkisi olmayan bir sanat olarak görmek mümkün değildir. Her yeni edebiyat hareketinin anası, kabul etmek lazımdır ki daha önceki edebiyatlardır. Fakat her edebiyat hareketinin birçok yeni ve farklı unsurlar taşıyacağı tabiidir. Buna dayanarak edebiyatı daima gelişen, hatta büyüyen bir oluşum olarak görmek gerekir. Bu sözlerimiz, yerli kaynaklara dayanmayı amaçlayan yeni edebiyatlar için söz konusudur. Yoksa bir ayrı uygarlığın etkisinde gelişen sanatı bu görüşün dışında incelemek gerekir. Tanzimat'tan sonra gelişen edebiyatımızı da bu açıdan görmek ve anlamak gerekir. Bilindiği gibi Tanzimat sonrası edebiyatımız Batı etkisindedir. Ona zevk, estetik, anlayış ve biraz da tarz bakımından Batı sanatı hâkim olmuştur. Yani Batı medeniyeti egemen unsur olmuştur; daha önceki Türk Edebiyatı'nın dayandığı kaynaklardan tamamen farklı bir kaynağa yönelmiştir. Tanzimat sonrası edebiyatımıza hâkim olan hava budur.

Eski Edebiyatımız

İslâm öncesi Türk Edebiyatı daha çok sözlü bir edebiyattır. Tonguzların “Şaman”, Altay Türklerinin “Kam”, Yakutların “Oyun”, Kırgızların “Baksı”, Oğuzların “Ozan” dedikleri şairlerin geliştirdikleri bir sanattır. O dönem toplumunda şairlerin yeri çok büyüktür. Sanatçıya insanüstü bir varlık gözüyle bakılmıştır. Bu dönem sanatçıları birer Sahir-şairdirler. Aynı zamanda rakkas, musikişinas ve hakîm idiler. Vezin olarak heceyi kullanmışlardır; kafiyeleri ise genellikle yarım kafiyedir. Kafiyeleme sistemi bugünkü mani, koşma ve destan şekillerine uygun olmakla beraber, daha ilkindir. Konu olarak daha çok kahramanlık işlenmiştir. Bunun yanında birer millî destan veya destan parçası şeklinde şiirler de yer almaktadır. Yeni olaylarla ilgili, matem ve eğlence törenlerinde söylenen şiirler de oldukça geniş yer tutar.

Türklerin o zamanki edebiyatlarında, bağlı oldukları dinlerin etkisi görülür. Bu, Türk milletinin öteden beri dine bağlı bir hayat sürdürdüğünü gösterdiği gibi, bizzat dinlerin de, bir medeniyetin, dolayısıyla sanatın gelişmesinde etkili olduğunu ortaya koyar. Türkler, aşiretler hâlinde iken totemciydiler.

Daha sonraları Türkler arasında Hindistan yoluyla gelen Budizm, İrandan gelen Zerdüştilik ve Nasturilik yayılmaya başlamıştır. Miladın sekizinci asrında Maniheizm Türklerin resmî dini olmuştur. Sâsâniler devrinde de Mazdeizm kabul edildi.

Görüldüğü gibi İslâmiyet'ten önce Türkler birçok dine girmiş ve dolayısıyla da Çin, Hind, İran ve Yunan kültürlerinin bir ölçüde etkisinde kalmışlardır.

Ne var ki bu dinlerin ve uygarlıkların tümü de, Türklerin ırki özellikleriyle ruhî yapılarıyla, yaşayış biçimleriyle bağdaşmadığı için, Türk düşünce ve sanatında derin izler bırakamamıştır.

Türklerin, bağlı oldukları bu dinlerin de etkisinde kalarak kurdukları sanat geleneği daha sonraki edebiyatımızda da görül-
mü; mutasavvıf Halk şairleri bir bakıma bu dinî geleneği sür-
dürmüşlerdir.

Türklerin Müslümanlıktan önce böyle birçok dine girmelerini bu milletin belki de hiçbir milletin geçmişinde görülmeyen büyük bir arayış, bir gerçeği arayış hissi ve aksiyonu taşıdığıının belirtisi şeklinde anlamak gerekir.

Dinî temin öyle pek yoğun olmadığı bir başka edebiyat geleneğinin daha sonraki temsilcileri ise saz şairleridir. İslâm'dan önce Türklerin sanatlarında dinî temin, İslâm sonrası kadar hâkim unsur olarak görülmemesinin sebebi daha önce girdiklere dinlere çok uzun süre bağlı kalmadıkları şeklinde izah edilebileceği gibi devir devir bağlı oldukları bu dinlerin kendilerini gereği gibi tatmin etmediğini de söylemek mümkündür.

Nitekim Türklerin Müslümanlığı kabulde girdikleri yeni medeniyet âlemine tam intibak ettiklerini, bu medeniyetin aslına uygun olarak gelişmesinde çok aktif bir unsur olarak görev aldıklarını görüyoruz.

Bir medeniyetin doğmasında ve gelişmesinde din en etkili unsur olmuştur. Batı medeniyeti Grek ve Latin düşüncesiyle Hıristiyan duyarlığının ortaklaşa oluşturduğu bir medeniyettir. İslâm medeniyeti ise kaynak bakımından daha farklı temellere dayalıdır.

nır. İslâm medeniyetinin temelinde sonradan Müslüman olmuş milletlerin millî kültür esprisi olmakla beraber öz bakımından tamamen vahye ve bu vahyin yorumuna dayanır. Vahye istinadının ağırlık taşınması şuradan bellidir ki Müslüman toplulukların geliştirdiği bu medeniyet, birbirlerinden kesin farklarla ayrılmaz. Gerçekten bu medeniyeti geliştiren büyük düşünce adamlarını, Müslüman toplulukları hep kendi kavmindenmiş gibi kabul edegelmişlerdir. Büyük devlet adamları, bilginler, cihangirler gibi. İslâm medeniyetinde, bu medeniyetin ruhuna aykırı düşen İslâm öncesi düzenin özellikleri arıtıldığı gibi, ona uygun olan özelliklerin aynen devam ettiği, hatta geliştiği de bir gerçektir.

Bu medeniyetin kaynağı İslâm inancıdır. Buna bağlı olarak Kur'an, hadis, peygamber kıssaları, mucizeler vs.dir. Tasavvuf bu medeniyetin kurulmasında ikinci bir unsur olmuştur. Tasavvuf temelde imana, şeriata dayanır; getirdiği yorum bakımından düşünce ve duygu ufkunu genişleten büyük bir ocaktır. İslâm tasavvufunun kurucuları aynı zamanda İslâm dininin hatırı sayılır bilginleridir. Zaten yapı olarak Müslümanlık, kendi iç bünyesine uygun şekilde birçok fikrî ve manevi akımların gelişmesine elverişli, hatta teşvik edicidir. İslâm tasavvufunun temeli miladın sekizinci asrında atılmıştır. Sırasıyla büyük mutasavvıflar Kûfeli Ebû Hâşim, Cüneyd-i Bağdâdî, İmâm-ı Gazâlî, Muhyiddîn-i Arabî, Mevlânâ Celâleddîn gibi ünleri, eserleri bugüne kadar süregelmiş kişilerdir. İslâm devletinin genişlediği dönemlerde birçok bilgin ve devlet adamının da bizzat tekkeler ve zaviyeler yaptırmaları ve teşvikleri tasavvuf cereyanının İslâm âleminde geniş bir çevre bulmasını sağlamıştır. Bizim de edebiyatımızda tasavvuf o kadar belirli bir yer tutmuştur ve sanatçılarımızın düşünce ve hayat tarzlarını o kadar işgal etmiştir ki tasavvuf dışında kalan şairlerimizde bile tasavvufi motif, sanatlarına hâkim unsur olmuştur.

Aynı zamanda tarih ve esatir de yine İslâm medeniyetinin oluşumunda başlıca etken olmuştur. Türk Edebiyatı gerek İslâm gerekse İslâm dışı birçok kahramanları şiirinde yaşatmış onun üstüne birçok bilgece sözler, deyimler bulmuş, imgeler, edebî sanatlar yapmıştır.

Bizim İslâm medeniyeti dünyasına girmemizden sonra oluşturduğumuz edebiyat, İslâm medeniyetinin bütün özelliğini yansıtan bir ayna gibidir. Bu bakımdan eski Türk Edebiyatı'nı anlayabilmek için İslâm medeniyetine yabancı olmamak lazımdır. Divan Edebiyatı'nı, bu medeniyete yabancı olanların gereği gibi anlayamayacakları açıktır. Divan şiirinin tefekkürünü yani düşünce dünyasını, duyma tarzını devrini ve devrinin hayatını, kısacası bağlı olduğu kültür ve medeniyeti bilmeden anlamak mümkün değildir.

Bu açıdan onu tanımak, sevmek, benimsemek bir çabayı gerektirir. Burada şu noktayı kesin olarak belirtmek isteriz ki Divan edebiyatına karşı olmanın psikolojisinde, ondan farklı bir sanat anlayışına bağlı olmaktan gelen tenkidî bir karşı koymadan daha çok, yani soyut olarak Divan Edebiyatı'nı benimsememekten, o sanatı mizaçlarına uygun bulmamaktan çok, bu edebiyatın bağlı bulunduğu İslâm medeniyetine karşı bir antipati gizlidir. Yani ona karşı olmanın temelinde genellikle İslâm düşmanlığı vardır. Ayrıca öteden beri, yani devrini tamamladığı dönemden bu yana, Divan Edebiyatı'na karşı çıkışların yine bu psikolojiye dayalı olarak, ileriye makul kılıklı sebepler sürdüklerine de şahit olunagelmiştir. Bunların başında dil gelir. Türk toplumunun on asırdır yaşadığı fikir ve kültür hayatını biraz tanıyanların bu dil özrünü hiç de ciddi karşılamayacağı tabiidir. Ortak bir medeniyetin ve İmparatorluk hayatının olağan bir sonucu olan Osmanlıcanın, Divan Edebiyatı'nı sevdirtmeyecek bir unsur bilinmesi akıl alası değildir. Dil bilimine yabancı olmayan kişilerin Osmanlıca vakıasını olağan karşılayacakları meydandadır. Bugünkü neslin çok

yabancı olduğu klasik edebiyatımızın dili, bu edebiyatın büyüklüğünü bir ölçüde gizlemektedir. Fakat şaşılacak taraf, edebiyatı meslek bilenlerin, yani ödevi edebiyatı tanımak olanların, dili dolayısıyla eski sanatımızı ciddiye almamalarıdır. Bunda, önce derin bir bilgisizlik, sonra milliyet düşmanlığı vardır. Bir edebiyat büyükse onun kullandığı dil dolayısıyla basit görülmesi doğru değildir. Kimileri, dilimizin geçirdiği sadeleşme aşaması dolayısıyla eski edebiyatımızı belki haklı olarak anlamamaktadırlar; anlaşmadığı için de sevilmemektedir. Fakat dil engeli, yüzlerce yıllık edebiyatın bir kenara itilmesini, millet hayatından sökülüp atılmasını gerektirmez. Araştırmacılar, sanatçılar, aydınlar, bu engeli aşmalıdır.

Kaldı ki Divan şiirinin anlaşılması meselesi, onun diliyle çok az ilgilidir. Osmanlıcayı bilen bir insanın eski edebiyatımızı da anlayacağı ileri sürülemez. Dilini bilmek, onu tanımanın belki asgari şartıdır. Çünkü Divan Edebiyatı yalnızca bir dil hadisesi değildir. Dil onda sadece bir araç olmuştur. Hem de çok ihtişamlı bir araç. Bu sanat onunla icra edilmiştir. Burada kısaca söyleyiverelim ki, o dil ise, başlı başına bir ayrı keşiftir. Devri için çok önemli bir keşiftir. O keşif devrin bilgin ve sanatçılarının olanca güçleriyle katıldıkları ve sanat dehalarını üzerine bindirdikleri bir keşiftir. Sanatçı bir savaşçı ise dil, onun altındaki bir araba olmuştur. Dünyayı bir kasırğa gibi yalayan, sonra o yerleri gül bahçesine dönüştüren muhteşem bir savaşçının, tantanalı bir arabası olmuştur o dil, yani Osmanlıca. Bugünkü anlayışla bakılınca o dilin gereksiz ve mantıksız olduğunu görmek, söylemek kolaydır. Fakat olayları yorumlarken, çağı ve dönemin genel durumunu daima göz önüne almak gerekir. İlmîlik bunu gerektirir.

Bugün ortada Osmanlıca diye bir şey kalmamıştır. Buna rağmen hâlâ, aynı hızla devam eden Osmanlıca düşmanlığını “Donkişotluk” olarak görmek gerekir.

Büyük bir sanat dili hâlinde geliştirilmiş bulunan Osmanlıcının yerini bugün yaşayan Türkçe almıştır. Bu iyidir ve bugün için idealdir. Üzerinde sanat oyunları yapılan eski dil, bir imparatorluk gibi gitmiştir. Geride canlı ve diri bir vâris bırakarak gitmiştir. Zaten onun gelişi, bir icabın yerine getirilmesinden başka bir şey değildi. Sanki bir gün sosyal şartların gereği, gidecek olursa üstünde bir tarihi ve bal taşımadan gitmesi için hazırlıklı gelmişti: Arapça ve Farsça kelime ve deyimleri alırken bir yandan fonetik özelliğimizi göz önünde tutmuş, diğer yandan Türk sarf ve nahvini zedelememeye dikkat etmiş ve asla sentaksımızı değiştirmeye kalkmamıştır. Gelenler sadece kelime idi. Türk cümle yapısı değiştirilmemişti. Nitekim kelimeler gidince cümle, zaten Türk cümlesi olduğu için yerinde kaldı.

Eski Türk Edebiyatı'nı anlamamanın, onun dilini bilmekle pek az ilgili olduğunu söylemiştik. Onu anlamak, dayandığı medeniyeti tanımak ve bilmekle mümkündür. Divan Edebiyatımız yüzyıllarca bağlı bulunduğumuz ve ne yaptı isek ona dayalı olarak yaptığımız İslâm medeniyetinin kucağında gelişen bir edebiyattır. İslâm medeniyetinin kaynağı söylediğimiz gibi Kur'an'dır. Ve ona uygun olarak Peygamber'in sözleridir. Nihayet bu iki büyük kaynağa istinat ettirilen büyük bilginlerin yorumlarıdır.

Herhangi bir medeniyetin gayriiçtimai olacağını ileri sürmek akıl dışıdır. Bu sebeple kaynağı İslâm medeniyeti olan bir edebiyatın içtimai, beşerî olacağı açıktır. Divan Edebiyatı'nı da çağ dışı bir sanat görmek, ona ve kaynağına aykırı düşer. Gerçi o, soyut yönü ağır basan bir edebiyattır ama bu durum onun çağdaş ve gerçekçi bir edebiyat olmasını önlememiştir. Bir düşünceyi, duyguyu soyutlaştırmak, çağ dışı, gerçek dışı bir edebiyat yapmak demek olabilir mi? Üstelik özellikle günümüz edebiyatının vardığı noktadan, yani soyut sanat anlayışı açısından bakılacak olursa... Bu mesele üzerinde daha geniş olarak durmayacağız. Bizim söyleyeceğimiz, Divan sanatının da, soyut bir sanat olma

özelliğine rağmen, çağına kapalı bir sanat olmadığıdır. Toplum hayatımızın geçirdiği acı, tatlı bütün olayların; her an değişen, farklılaşan ve gelişen, devlet, millet ve kültür hayatımızın bütün dalgalanmalarını o edebiyatımızda bulmak mümkündür.

Divan Edebiyatımız, bağlı olduğu medeniyet ve kültür dünyasının o dönemdeki zevk, estetik telakkilerini tespit eder ve edebiyatlaştıran içinde bulunduğu sosyal ve siyasal hayatımıza dair bütün durumlarımızı da birlikte dile getirmiştir. Zaman zaman millet hayatında görülen düşünce ve inanış anlayışları; tasavvuf akımları, tarikatlar, dinî hatta lâdinî hareketler, savaşlar, zaferler, yenilgiler, iç isyanlar, devletlerarası ziyaretler, antlaşmalar; buhranlı dönemlerimizden, farklılaşan devlet ve ona uygun olarak bunalım geçiren ahlak telakkilerinden, sarsılan ortamdan yakınmalar... edebiyatımızda geniş yer tutmuşlardır. Devirlerinin kılık ve kıyafetleri, eğlenceleri, düğünler, şöenler, sohbet toplantıları, mahallî bütün örf ve âdetler yanında devlet ricali hakkında mütalaalar, cüluslar, iç saray hadiseleri, isyanlar hep birer müşahede ve hadise olarak edebiyatımızda yer almışlardır. Bunlara dair yüzlerce örnek vardır ve bu, edebiyata yabancı olmayanların malumudur. Onun için bu edebiyatımızı toplumla ilgisiz görmek, onu yalnızca soyut, gerçek dışı ve ancak bir zümrenin beğenisine cevap veren bir sanat sanmak tamamen yanlıştır. Bu edebiyat, toplum hayatımızın aynı zamanda bir fotoğrafıdır. Ve sanatçıları çekilmesi gerekli fotoğrafları çekmişlerdir. Ondandaha fazlasını ve farklısını beklemek, sanatın ve edebiyattan neyin beklendiğini bilmemektir. Şüphesiz eski edebiyatımız, yalnız birer içtimai tenkit ve tahlil risaleleri değildir. O iş, bilim adamlarına aittir. Edebî eserler elbette birer bilim eserleri değildir. Ve olmaması gerekir. Bir edebiyat, sosyal ve siyasal hayatla meslek olarak ne kadar ilgilenmeli ise edebiyatımız da o kadar hatta daha fazlasıyla ilgilenmiştir.

Nitekim devrin ilimlerinden birçoğunun bu edebiyata konu olduğunu da görüyoruz. Kimya, simya, tencim (astronomi), zayıç

(takvim ilminin istinat ettiği yıldızların durum ve hareketlerini hesaplama ve hüküm çıkarma ilmi), reml, sihri ve tılsımât, rüya tabiri, musiki, mantık, tecvit, sarf riyaziye, tıp ilimleriyle ilgili birçok hüküm, kural, deyim Divan şiirimizde çok geniş yer tutar.

Ayrıca tasavvuf, özellikleri, seyr ü sülûk tarzı, incelikleri bakımından baştan başa edebiyatımızın bir kaynağı olmuştur. Tasavvuf, İslâm toplumunu eğiten bir terbiye ocağıdır. İslâm âlemini baştan başa halkı ve aydını ile kendi atmosferi içinde tutan bir önemli merkezdi. İslâm toplumunun hayatında derin izler bırakmış olan tarikatlar, yani tasavvuf bütün düşünce ve duygu inceliğiyle edebiyatımızı da kucaklamıştır. Onun olağan cazip, çarpıcı, olağanüstü havası bütün sanatçılarımızı etkisi altında bırakmıştır. Bazılarının söyleyegeldiği gibi bu edebiyat bir “zevk ü safa”, “mey ü mahub” edebiyatı değildir. Onda oldukça bol olarak gördüğümüz bu dünyevi deyimler, aslında genellikle, medeniyetimizin önemli bir kaynağı olan İslâm tasavvufuna ait terimlerdir. Edebiyatımız ise bundan en geniş şekilde yararlanmış ve bununla sanatlar yapmıştır. Örnek olarak, kullanılan deyimlerden bazılarının tasavvufi karşılıklarını, yani mecaz anlamlarını görelim: “Âşık”: Allah’ın Cemal ve Celâline müştak, “Mâşuk”: Allah, “Hüsün”: Cemal ve Kemal, “Şive”: İlahî cezbe, “Kaamet”: Kulluğa liyakat, “Leb”: kelim, “Şarap”: Mürşit, “Şem”: İlahî aşk, “Sakı”: İlahî nur, “Ebr”: Hicap anlamlarında kullanılmıştır. Bu bakımdan da genel hatlarıyla olsun İslâm tasavvufuna dair bilgisi olmayan kişilerin Divan şiirinin güzelliğine ve inceliğine eremeyecekleri ve ondan gereği ölçüsünde zevk alamayacakları tabiidir.

İman ve itikada dair birçok İslâmî gerçekler, fevkalade büyük ve güzel bir belagatle Divan şiirinin içinde yatar. Dolayısıyla Kur’an ve hadis ilminden, İslâm tarihi ve esatirinden, peygamberlerin hayatından, onların mucizelerinden, şer’i ilimlerden, fıkıh ve kelimadan hiç haberi olmayanların bu edebiyattan yeterince zevk alamayacakları ve onu tanıyamayacakları açıktır.

Bu ilimlerden, edebiyatımızı ayırarak anlamak isteyenler, bu büyük Türk Edebiyatı'nda kendi beğenilerine uygun ancak bir avuç beyit belki bulabilirler. Bu ise o edebiyatın ta kendisi değildir. Divan Edebiyatı büyük tecrit özelliği içerisinde somutu da birlikte yaşatan bir edebiyat hadisesidir. Onda söz ve anlam, uyum ve müzik, soyut ve somut en üstün ve düzenli bir istif içerisinde daima yan yanadır. Adı geçen ilimlerin, onda nasıl bir söyleyiş kazandığını örneklerle anlatmaya kalkmak, burada anlatacaklarımızın sınırını aşar. Bir divana göz atan bunları görür. Yine de peygamber kıssalarının şairlerimiz tarafından nasıl şiirleştirildiğine dair birkaç örnek verelim.

*Sensin bizi muhlis yine garkaab-ı fenâdan
Ne zevrak u ne Nûhu ne tûfan bilürüz biz*

Nâilî-i Kadîm

*Gerçi İsmâil'e kurban gökten inmiş kadriçün
Hak bilür kadriçün İsmâil ana kurban olur*

Fuzulî

*Gine hemcinsi bilür birbirin mikdârın
Yusüf'un hüsn-i peder- sûzunu ihvândan sor*

Nabî

*Mesihâyı nighden ders alup dehrin etibâsı
Bu bîmarın ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdir*

Şeyh Gâlib

*Mestolup uyurken öpmüş lâl-i cânânı rakîb
Ehremenler hâtemi almış Süleyman bihaber*

Bâkî

Sûrette nola zerre isek mâ'nide yûhuz

Rûhûlkudûs'ün Meryem'e nefhettiği ruhuz

Ruhi

Bu edebiyatımızın belirli bir zümrenin edebiyatı olduğu görüşüne gelince, şunu söylemeliyiz ki bu, bir bakıma bütün edebiyatlar için bir ölçüde söz konusu edilebilir. Yani geniş halk yığınlarının edebiyatla ilişkisi her zaman için belirli bir sınırı aşmamıştır. Her milletin edebiyatı, her döneminde belirli bir kitlenin ve seviyenin anladığı, izlediği bir sanat olmuştur. Bu bakımdan eski edebiyatımızı, çok geniş bir kitle tarafından izlenmemiştir diye suçlamak edebiyatın özelliğine aykırıdır. Bununla birlikte belirtmeliyiz ki, Divan Edebiyatı belirli bir çevrenin izlediği bir edebiyat olmak durumunu çok aşmıştır. Sanatçılar, devirlerinde gerek devlet büyüklerinden gerekse halktan büyük ilgi ve itibar görmüşlerdir. Okuma yazma oranının düşük olmasına ve ulaşım araçlarının sınırlılığına ve İmparatorluğun büyük bir coğrafyaya taşmış bulunmasına rağmen o zaman edebiyata gösterilen ilgi, bugünün Türkiye'sine oranla gerçekten çok daha büyüktür. Günümüz sanatçılarının ortak yakınma konusu olan edebiyata karşı aydınların ilgisizliği, Divan Edebiyatı dönemi için asla söz konusu değildir. Dün sanat eserleri elle çoğaltıldığı hâlde, daha çok okuyucu buluyor, elden ele dolaşıyordu. Özellikle büyük sanatçıların istinsah edilmiş eserleri, divanları, İmparatorluğun köşe bucak her yerine dağılmış özel ve resmî yüzlerce kitaplığı süslemiştir. Dün, bir aydın düşünülmezdi ki edebiyata karşı ilgisiz olabilsin. Çünkü ilgisizlik büyük ayıp, cehalet sayılırdı.

Yine Divan Edebiyatımızı bazılarının söylediği gibi, donuk, statik bir edebiyat da değildir. Muayyen bir medeniyetin ve onun içindeki kültürümüze bağlı olan bu edebiyatın en belirli özelliği, denebilir ki, statik değil, dinamik oluşudur. Vezin ve kafiyesinin belirliliği, teşbih, istiare, öbür bütün edebî sanatların bir gelenek

olarak devam ettirilmesi bu edebiyatın dinamizmini asla zedelememiştir. Bu edebiyat oyunları, düşünceye ve duyguya dayalı olduklarından her büyük sanatçıda farklı ve yepyeni bir şekilde belirmiştir. Taklit ve tekrar, büyük olmayan sanatçılar tarafından sürdürülmüş olabilir, bu sonucu değiştirmez. Doğru olan şudur ki Divan Edebiyatı her devrinde kendini yenileyen büyük sanatçılara sahip olmuştur. Her döneminde de kendine mahsus bir dinamizmi, bir muhteva farklılığı vardır. Kim on beşinci asır Divan şiiriyle on altıncı asır şiirini birbirinden farksız görebilir? Necati, bir Ahmet Paşa; Fuzûlî elbette bir Bâkî değildir. Nâilî'nin, Nâbî'nin, Nedim'in, Şeyh Gâlib'in Divan şiirinin birer yenileyicileri olduğunu edebiyatla pek az ilgisi olanlar da bilmektedirler. Bütün önde gelen sanatçılarından her birinin yepyeni, farklı bir tarz, eda ve deha sahibi olduğu bu edebiyat için, statik ve taklitçi bir edebiyattır demek, kolay olabilir, ama yanlıştır; bu edebiyatı tanımamaktır, bilmemektir, bir önyargıdır.

Divan Edebiyatı'nın kaynakları ve biçimi bir bakıma bütün Ortadoğu'nundur. Ama bir Arap Edebiyatı'nın İran Edebiyatı'ndan onunsa Türk Edebiyatı'ndan tamamen farklı bir edebiyat olduğu ortadadır. Millî ve mahallî unsurlar, ırkî özellikler, Ortadoğu edebiyatlarının birbirlerinden farklı ve millî olmasını sağlamıştır. Bu toplumlar arası farklılıklara bir de kendi edebiyatımız içindeki yenileşme hareketleri eklenirse onun nasıl bir orijinal, taklitle ilgisiz yeni ve diri bir edebiyat olduğu ortaya çıkar.

Divan Edebiyatı'nı belli başlı suçlama noktalarından biri de bu edebiyatta "bütün güzelliği", yani "konu birliği" olmadığı zannıdır. Bir şiir için konu birliği derken, sanatçı o şiiri, hangi konuyu işlemekle başlıyorsa yine onunla ilgili olarak sürdürmesi ve bitirmesi ileri sürülüyor olmalı. Eğer dava bu ise, yani şair mesela bir gazelinin ilk beytiyle hasreti dile getiriyorsa o gazel, sadece hasretle ilgili duygu ve düşünceleri işlemeli, bir başka konuya geçmemeli, şiirin bütünü hasret temasını aşmamalıdır

demek isteniyorsa itiraf edelim ki bu özelliği ağır basan şiiirler Divan Edebiyatı'nda sayılamayacak kadar çoktur. Divan Edebiyatı, konu birliğini amaç edinen bir sanat olmadığı hâlde onda konu birliğinin hâkim olduğunu gösterebileceğimiz çok sayıda örnek vardır. Divan şiiirinde, kendi sanat anlayışına uygun olarak gerçekten, hem de çok yoğun şekilde konu birliği vardır. Şiiir, bir aşk şiiiri olarak başlıyorsa, aşk şiiiri olarak devam eder. Sanatçı konuyu gereksiz ve yersiz dağıtarak mesela bir tabiat tasviri yapmaz. Yani onda âdeta bir başka şiiirden alınmış hissini veren, bir yama gibi duran beyitler yoktur. Görünürde farklı, ayrı, konuyla ilgisiz gibi duran beyitler, aslında, aynı temayı tahkim mahiyetindedir. Ve şairde yaptırdığı gayet geniş çağrışımların da anlatımı durumundadır. Bunu, Divan şiiirine yabancı olmayan bir göz hemen anlayabilir. Yani bu edebiyatta öyle sanıldığı gibi dengesizlik, uyumsuzluk yoktur. Onun belirli özelliği, mevzun, yani düzenli olmasıdır. Karşı düşüncede olanlar örnek olarak bir kasideyi göstererek, işte mesela, methiye için yazılan bu şiiirde bir mevsim yahut bir savaş tasviri olan beyitlerin, şiiirin amacı olan övgüyle ne ilgisi vardır, diyebilirler. Zahirde böyle olan durum, şiiirin bütünü incelenince görülür ki konu dışı gibi sanılan o beyitler aslında, o methiyeyi kuvvetlendirmek ve süslemek içindir. Onu sanatçı, Divan estetiğine, şiiirine uygun bir düzen içerisinde sunmuştur. Bu onun "tahkiye" tarzıdır, özelliğidir ve şiiirle asla ilgisiz değildir.

Süslemelere, "mecazlara" yer verilmeden Divan şiiirinde hiçbir konu yalın olarak anlatılmamıştır. Ona bir benzetme ve mecaz edebiyatıdır, dense yeridir. Onda realite, harcıâlem bir realite değildir. Sanatçı çevreyi, olayları, eşyayı sıradan bir adam gibi görmemiştir, onları soyutlamıştır. Aslında bu realiteden uzaklaşma değildir. Ondaki güzel, sevgili anlayışı ve tasviri belirli bir ölçü biçim işi değil, diğer yaratıklarla ve tabiatla yapılan bir kıyas sanatıdır, izafidir:

*Kad serv-i çemen yâre dehen gonce-yi gülzar
Hat misk-i Hutun çehre semen hâl karanfül*

Bâkî

*Lebleri mül saçları sümbül yanağı berk-i gül
Bir semenber serv-i hoş reftar dîrsen işte en*

*Çehre gül sine semen çeşm-i mukahhal nergis
Hat çemen gonce dehen ca'd-ı muanber sümbül*

Bakî

*Dediler dü çeşm-i yâre ne demek olur dedim
İki nergis iki bâdem iki sâhir iki âhû*

Ruhî

*Kaş râ kad elif dehen ise mim
Kıldın ey mâh halkı emrine râm*

Bakî

Onda kendine mahsus bir güzel anlayışı ve tasviri vardır. Saç: Sümbül, duhan, ejder, yılan, lâm, misk; Ağız: Gonca, hokka, mim; Dudak: Kiraz, ünnap, mül; Kırpık: Tır, neşter, asker-i hunhar gibi benzetmelerle şiirleştirilir. Şair sevgilisinin zulmünden yakınacaksa ona uygun; vefasından duyduğu zevki, minneti anlatacaksa, yine ona uygun kelimeler seçecek, benzetmeler yapacaktır.

Divan Edebiyatı'nın, Fars ve Arap edebiyatlarının etkisinde kaldığı, dolayısıyla millî bir edebiyat niteliği taşımadığı iddialarına genel olarak cevap verdik.

Bir milletin birçok özelliğini onun atasözlerinde görmek mümkündür. Divan Edebiyatı'nın buna oldukça geniş yer verdiğini görürüz. Örnekler:

*Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat*

Nâbi

*Yâr gelmezse sana pâyine sen git yârin
Yürümezse ne ola dağ ey gönül abdal yürür*

Ruhî

*Kılma tâhfif ile abdâla nazar
Bu meseldir deliden uslu haber*

Taşlıcalı Yahya

*Eylerse nola vaslın her rûz gönül ümmid
Meşhur meseldir kim divâneye her gün iyd*

Neyli

*Yokdur günâh o gamzesi hûnîde bendedir
Şâhım suç öldürende değil ölenededir*

Kabûli

*Sunar bir câm-ı memlû bin tehî peymânedden sonra
Felek dil-şad eder ehl-i dili amma neden sonra*

Mezaki-i Mevlevî

*Ruhsat bulunur dâmen-i cânan ele girmez
Cânan bulunur gûşe-i dâman ele girmez*

Haşmet

*Mest-i câm-ı vuslatın hecr ile mahmur olmasın
Gördüğünden kimseler âlemde mehcur olmasın*

Ragıp Paşa

*Ahibba şîve-i yağmada mebhut eyler ağâyı
Hüdâ göstermesin âsâr-ı izmihlâl bir yerde*

Yenişehirli Avni

Cümlenin maksûdu bir amma rivayet muhtelif

Kanunî Süleyman

Varâk-ı mihr-i vefâyı kim okur kim dinler

Kâmî

Su uyur, düşman uyur, hasta-yı hicran uyumaz

Şeyh Gâlib

Divan şiirinin en üstün bir emeğin ürünü olduğunu anlayabilmek ve bu yoldan da hayran kalmak için ondaki edebî sanatları bilmek lazımdır. Bir defa onda “tenasüp” sanatı olmayan beyitle karşılaşmak imkânsızdır. Tenasüp, bilindiği gibi “mecaz” yoluyla mana bakımından birbirleriyle ilgisi olan kelimeleri seçerek bir anlam bütünlüğü içerisinde beyitleştirme sanatıdır:

*Sûret-i kaş u alına verdi Nesîmî gönünü
Ben bu sebepten ey güneş bedr ü hilâl içindeyim*

Nesîmî

Beytindeki, sûret'le güneş; kaş ile bedr; alın ile hilal gibi benze-
yen ve benzetilen bakımından birbiriyle ilgili kelime ve kavram-
ların bir araya gelmesi gibi.

*Kangı hûnin sen gibi cellâda olmuştur esir
Kangı cellâdın kılıncı nevk-ı müjgânınca var*

Fuzûlî

Beytindeki hûnin, cellad, esir, kılınc, nevk-ı müjgân hep birbiri-
le ilgili kavramlardır ve beyit içerisinde bir tenasüp arz ederler.

*Seher bülbüller efgâni değil bihûde gülşende
Fuzûlî nâle-i dil-sûzuna âheng dutmuşlar*

Divan şiirindeki “iktibas” sanatı; yani bir ayeti veya hadisi şiirin
içine alma sanatı, onun dayandığı kaynakla olan ilgisini kesin
şekilde ortaya koyar. Yine o kültüre, yabancı olanların bundan
zevk alamayacağı ne kadar belli:

*Tıfl-i kaddin görüp aşka elif'ten başladı
(Rabbi yessir vela tüassir rabbi temmim bilhayr)*

Anlamı: Ya Rab, kolaylaştır, güçleştirme, sonuna ermeyi nasip
eyle.

*Hâk-ı pâyin olduğum gördü dedi kâfir râkib
Taş ile bağrım döğüp (yaleyteni küntü türab)*

Anlamı: Keşke toprak olsaydım. Bu cehennem ehlinin pişmanlık niyazıdır.

Diğer örnekler:

Vaslın ahhâba verir müjde-i (Yuhyl mevtâ)

Hicrin a'dâyâ sunar (İnne azâbî le şedid)

Ruhî

Eğerci hane-i pür nakştır sarây-ı cihan

Veli kitâbeleri (küllü men aleyha fân)

Kınalızâde Ali

Nakledip bu kelâmı dedi Nebî

(Sebakat rahmetî alâ gazâbî)

Taşlıcalı Yahya

Burada, Divan Edebiyatı'ndaki diğer sanatlara daha geniş, teknik yer vermek yazının amacını aşar. Şunu söyleyelim ki medeniyetimiz, milletimizin, tarihimizin büyüklüğüne uygun bir edebiyat kurmuşuz. Ve sanatçılarımızın büyüklüğüne uygun bir milletiz. Halk yığınlarını millet yapan ve onun medeniyet ve kültürünü kuran, geliştiren, yetiştirdiği insanlardır. Bir milletin hayatından yetiştirdiği fikir, sanat, büyük devlet adamları, kahramanlar ve onların arkalarında bıraktıkları eserler çıkarılacak olursa o milletin, büyük millet olma niteliği bütünüyle yok olur.

Edebiyat ve Politika

Tanzimat'tan sonra gelişen edebiyatımızda görülen önemli bir özellik de politikanın edebiyata girdiği, onunla iç içe, sarmaş dolaş olduğu gerçeğidir.

Daha önceki devrede, sanatçılarımızdan birçoğu aynı zamanda bir devlet ve bilim adamı oldukları hâlde, yazdıklarında politika, Tanzimat'tan sonrakilerde görüldüğü gibi kesin ve belirli değildi. Bu, biraz memleket yönetimindeki, durulmuş ve yerli yerine oturmuş olan düzenle ilgili olduğu kadar, milletlerarası fikir alışverişinin daha sınırlı, sanat anlayışınınsa çok daha farklı ve belirli olmasından ve dolayısıyla edebiyatımızda böyle bir geleneğin kurulmamasındandır. Tanzimat'la değiştirilmeye çalışılan siyasal ve sosyal yapımız, bir başka edebiyatın da gelişmesini sağladı.

Bir bakıma bütün edebiyatlar memleketin durumuyla, onun yönetimiyle az çok ilgili olmuşlardır, fakat edebiyatın, içinde bir dünya görüşü taşımasının, politik ve sosyal kavgada aktif rol oynamasının tarihi dünyada yenidir. Daha önceki edebiyatlar da çağlarıyla, yaşadıkları ortamla ilgisiz olmamışlar, ancak bunu, çağlarına uygun olarak başka bir kılık, anlayış ve espri içinde ifade etmişler ve bugünkü anlamda bir politika aracı olmamışlardır.

Bizde Batı'yı örnek tutuşumuzla başlayan yeni edebiyat, yanı başında gazeteyi de bulunca seri hâlinde bir sanatçı-politikacılar

nesli ortaya çıkarttı. Gerek çağının icabı gerekse İmparatorluğumuzun içine düştüğü buhran, devrinin sanatçılarını aynı zamanda aktif politika yapan kişiler olarak şartlayınca ve bu durum gide gide âdeta gelenekleşince, öyle sanıyoruz ki, sanatın yararına olmayan bir çığır açmış oldu.

Tanzimat'tan sonraki dönemimizde edebiyatçılarımızın politikayla uğraşmalarının sebeplerinden birinin, sarsılmış bulunan sosyal ve siyasal düzenimizin, aydın olarak herkesi ister istemez bu konu üzerinde düşünmeye, fikirlerini yaymaya ve bu fikirlerin kavgasını yapmaya zorladığını söylerken, bundan böyle de artık memleket aydınlarının aşağı yukarı hep edebiyat ve sanatla ilgili kişiler arasından çıktığını belirtmek lazımdır. Edebiyat dışında olan kişilerin yaptıkları mücadele ise belirli çevreleri ancak bir süre etkileyebilmiş, geniş yankılar yapamamış, en önemlisi konuyu yürütücü ve güdücü bir aydın, ekip sahibi olamamıştır. Bu nokta, fikir ve eylemlerin kendini topluluğa mal ettirebilmesi için edebiyatın imkânlarına duyduğu büyük ihtiyacı belirtmek bakımından çok önemlidir. Fikirlerin, dünya görüşlerinin en büyük dayanağı nasıl edebiyatsa, sanatsa, hemen belirtelim ki edebiyat, sanat bu anlayışların tezahürü olan aktif günlük politikanın, hele onun gazeteciliğinin hamalı değildir ve olmamalıdır da. Sanatçının da bir dünya görüşüne bağlı olacağı nasıl olağansa, hatta şartsa ve sanatçı onu sanatı için nasıl malzeme kaynağı sayabilir, hatta eserini sırf bu kaygıyla yazabilirse, dünya görüşünü edebiyatlaştırırken, dengeyi korumaya, yani edebiyatın sınırını zorlamamaya, fikri edebiyatın içinde eritmeye de mecburdur. Bu mecburiyetin göz önünde tutulmamasının; sanatın, politikanın bir uydusu durumuna getirilmiş olmasının başlangıcı Tanzimat olmuştur, ama günümüzde bu, en son noktaya vardırılmıştır. Bunun zararı yalnız edebiyatta değil, toplum hayatının her alanında görülmüştür.

Tekrar belirtmeliyiz: Sanatın, politik hayatla ilgilenmemesi, konularını hep bunların dışında araması gerektiğini söylemek istemiyoruz. Her şey sanatla ilgilidir –hele çağımızda– fakat sanat önce kendi kendisiyle ilgili olmalıdır.

Günlük siyasi kavgada görülmemesi gerekir edebiyatın. Günlük politika, bir sanatçıda iş olarak belirince, ondan sanat kaygısını koparmakta, onu aleladeleştirmektedir. Bu durum sanatın da sanatçının da zararına olmuştur.

1839'dan bu yana Türk Edebiyatı'nda isim yapmış belli başlı bütün sanatçılar hep politikanın içinde kalmışlardır: Şinasi, Ziya Paşa, Nâmık Kemal, Tevfik Fikret, Cenap, Naci, Ziya Gökalp, Yurdakul, Mehmet Âkif, Rıza Tevfik, Süleyman Nazif, Halide Edip, Yakup Kadri, Peyami Safa, Nâzım Hikmet, Necip Fazıl. Bir kısım sanatçılar ise kendileri politik bir aksiyon içerisinde olmaktan çok siyasi görevlerde bulunmuşlardır: Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal, Faruk Nafiz gibi. Bunların dışında bir siyasi hayatları olmayan veya özel eğilimlerini sanatlarına karıştırmayan çok az sanatçı vardır: Ahmet Haşim, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hüseyin Rahmi gibi.

Görülüyor ki 130 yıllık fikir ve siyasi hayatımızın geçirdiği devreleri edebiyat kanalıyla öğrenebilmek mümkün. Bu bakımdan edebiyatımız üzerine yapılacak incelemelerin sosyal hayatımızın tespit ve çözümü açısından çok yararlı, hatta gerekli olduğunu da belirtmeliyiz.

Edebiyatımızın Geliş

Bir milletin kendi düşünce ve duyuş özelliğini, estetik anlayışını, tarih bilincini, dünyaya ve insana bakışını, gelişen veya değişikliğe uğrayan genel durumunu, öteki sanat eserleriyle birlikte, edebiyatı gösterir.

Edebiyatın işi, bir yandan kendinden öncekiler gibi milletin varlığından malzemesini devşirerek çatısını kurmakken, diğer yandan içinde bulunduğu çağ ile de ilgi kurmaktır. Sanatçı bunları kendi gücü ölçüsünde sanatlaştırır. Sanatçının kişiliği bu noktada belirir. Bu kişilik, kaynak ve anlatma biçimi sınırlı olan bazı edebiyat anlayışları içinde bile her zaman beliregelmiştir. Nitekim statik olduğu sanılan Divan Edebiyatımızın, iyice dikkat edilirse görülecektir ki, her devrinde kendine mahsus bir dinamizmi, bir öz farklılığı vardır. Her çağında bu şiiri yenileyen büyük şairlere rastlıyoruz. Art arda geçirdiğimiz sosyal değişmeler ve bu değişmelere göre öz ve biçim alan Tanzimat sonrası edebiyatımız, Divan şiirine bir tepki olarak geliştiği için, bu yeni edebiyat anlayışına bağlı olan sanatçıların eski edebiyatımız hakkındaki tarafsız olmayan kanaatlerinin üzerinde durulmaksızın kabul edilişi Divan şiirimiz hakkında, edebiyat çevrelerini ve bazı aydınları, doğru olmayan yorumlara götürmüştür.

Aslında Divan şiiri de malzemesini kendi kaynaklarımızdan almıştır. Bu kaynakların ve biçimin, bir bakıma ortaklaşa Ortadoğu'ya ait olması, asla özümüzü ve kişiliğimizi kaybettirmemiş; bir klasik Türk Edebiyatı'nı ölmeyecek şekilde var etmiştir. Divan şiirini memleket gerçeğinden kopmuş gibi gösteren, onun soyut bir sanat olmasıdır. Gerçeği olduğu gibi yansıtmak da elbette bir sanattır, ama zor olanı, gerçeği insanın kendi iç âleminde geçirterek ona kendi sanat anlayışına uygun bir öz kazandırmaktır. Divan şiiri bunu yapabilmıştır.

Divan Edebiyatı'nın yurt gerçeklerinden kopuk bir şiir olduğunu ileri sürmek ve bunu onun yanı başında gelişen halk şiiriyle kıyaslayarak doğrulamaya çalışmak yanlıştır.

Halka şiiri de, tıpkı Divan şiiri gibi aslında, az çok, aynı kaynaklara dayanır. Ne var ki Halk şiirinin dili ve biçimi farklıdır. Öz ve şekilce külfetsizliği ve dil bakımından halka daha yakınlığı bu şiirin, halk katında daha çok tutunmasını sağlamıştır. Divan ve Halk şiirimizden gelişigüzel örnekler vererek, her ikisinin de duygu ve düşünce bakımından birbirlerine ne kadar yakın olduklarını göstermek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden başlayarak "Cihan Hâkimi" bir devlet durumuna gelişi, sonra duraklayışı, Lale Devri ve çöküntüler dönemine kadar değişen bütün sosyal hayatını, eski edebiyatımızı gözden geçirerek devre devre görebilmek mümkündür. Hep tekrarladığımız gibi kaynağını bizden, kendi sosyal hayatımızdan, bizim insanımızdan almamış olsaydı, bu edebiyat, bize yabancı olacağı gibi, büyük bir edebiyat olmak durumunu da kazanamayacaktı.

Birçok önyargıya rağmen, Divan şiirinin halktan kopmuş olmadığını söyledikten sonra, ona bir tepkiyle gelişen, onu suçlayarak gelişen edebiyatımızın durumu nedir?

Tanzimat yalnız siyasi bir hareket olarak kalmamış, aynı zamanda fikir ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Zaten sosyal hayatımızla ilgili olagelen edebiyatımızın Tanzimat'a karşı ilgisiz kalacağı düşünülemezdi. Böylece Tanzimat bizde, heyecanlı bir ekip bulmakta gecikmedi. Bundan böyle edebiyatımız, kendinden önceki edebiyat anlayışından farklı olarak aktif politikanın içinde bulunacaktır. Tanzimat Edebiyatı'nın ilk nesli, edebiyatımıza Şarklıca bir kültür üzerine, Garplıca bir eda kazandırmanın isteği, gayreti içerisinde, fakat bir türlü Doğulu ve Batılı olamamanın, özellikle bir durum muhakemesine kavuşamamanın talihsizliğini yaşayarak, arkasında yine az çok kendisine benzeyen bir nesil bırakarak göçüp gitmiştir.

Edebiyat artık Batı'yı örnek alacak, özde ve biçimde Batılılaşma çabasını artırdıkça yerli olmaktan uzaklaşacaktır. Bu edebiyat, Fransız Edebiyatı'nı tanıırken kendi kaynaklarımızdan geniş ölçüde yararlınsaydı ortaya belki daha büyük eserler koyabilirdi. Büyük bir kültüre sahip olan bir milletin, yabancı bir kültüre göre sanatını düzenlemeye kalkışması, kendisini ne hâle getirirse edebiyatını da o duruma getirmiştir. Bu edebiyat bir bakıma önceki edebiyata göre farklılıklar taşıması, propaganda imkânlarının bulunması, hükümet programına uygun olması, bununla birlikte zaman zaman hükümetle çatışması gibi sebeplerle geniş bir ilgi, yani meraklı halkası buldu. Servetifünun ve Fecriâtî, yer yer Tanzimat'ın getirdiklerini çok daha ileri götürdü; biçim daha çok Batılılaştı, öz daha çok melezleşti, dil daha çok ağırlaştı. Politikamızsa daha çok bozuluyor, aydınlarla birlikte halkımızın şaşkınlığı düzene intibaksızlığı gittikçe çoğalıyordu.

Millî Edebiyat hareketi ise kendimize bir dönüş denemesidir. Ne var ki ondaki bu iyi niyet bir millî muhasebeye bağlı olarak bunu ideoloji çapında örgüleştirme gücü taşınmadığından, bir dağ, bayır, çayır, çimen, köylü, çoban tekerlemelerini aşamamış, büyüyememiş, geliştirememiştir.

Yapılagelen devrimlerin karşısında şaşkınlığa düşmüş bir topluluğun, bir türlü bu devrimlerle sosyal problemlerimizin çözülemeyişinin davacısı olarak ortaya çıkan özellikle memleketin içinde bulunduğu bunalımdan da bir aktüalite olarak faydalanan, başka bir dünya görüşüne bağlı edebiyat ekibinin bir tepki olarak gelişmesine Millî Edebiyat engel olamadı. Millî değerlere karşı çıkan edebiyatını kurmaya çalışan bu solcu ekip, memleketimizin ve insanımızın asırlarca ihmal edilmişinin, ona şiirler dizilen Anadolu'nun ve insanının hiç de iç açıcı bir durumda bulunmadığının tezini ortaya attı. Bu nesil, bir anarşi edebiyatı var etmeyi meslek bildiği gibi, bizi çok daha aykırı bir devlet düzenine bağlı olarak insan, eşya ve hadiseleri çok iptidai manada olsa bile yorumlamaya başlamış, bu düşüncelerini çok daha ileri götüren kendilerine bağlı bir neslin gelişmesinde rol oynamıştır. İşte bu nesildir ki şiirimizi edebiyat tarihinde karşılaşılması mümkün olmayan bir çıkmaza sürüklemiş, bağlı olduğu ideoloji adına bütün değerlerimizi tepetaklak etmiştir. Memleket gerçeği onda bir başka biçimde, inadına ters ve bayağı olarak yorum bulmuştur. Bu bir anarşi hareketidir: Fikirde, sanatta, ideolojide anarşi. Köycülükte, şehircilikte, ekonomi ve politikada anarşi. Bunun edebiyatını kurmanın, hikâye, roman, şiir, tiyatro ile bunu gerçekleştirmenin çabası âdeta, edebiyatı bazı aydınlarca bunun dışında görmenin imkânsız olduğu fikrine götürmüş gibidir. Bu arada dil de getirilmiş, bir uçurumun başına bırakılmıştır. Bu çabalarla hiç bu kadar gayrimillî bir duruma düşürülmemiş; halk gerçeğinden o kadar uzaklaştırılmamış olan edebiyat, büyük aydın kitlesi tarafından terk edilmiş, memlekette edebiyatı sever edebiyat okuyucusu ortadan silinmiştir. Edebiyatımızın propaganda imkânları olmadığı zamanlarımızda bile aydın çoğunluk tarafından aranan edebiyat çevresini düşünürsek, bu durum daha iyi anlaşılır.

Sonuç

Divan Edebiyatı, memleket ve halk gerçeğine aykırı bir sanat değil, bütünüyle bize ait bir medeniyetin sanatıdır. Türk Edebiyatı'nın kendini besleyen yerli kaynaklardan uzaklaşması, Tanzimat hareketini takiben başlamıştır. Tanzimat hareketiyle memleketimizin sosyal ve siyasal alanda Batı'yı örnek alması, kendisinden öncekilerden çok farklı olan yeni bir Türk Edebiyatı'nın da doğmasını sağladı. Batı Edebiyatı'nın etkisinde gelişen bu edebiyatın, malzemesini kendi kaynaklarımızdan almadığı bellidir. Hepsî birbirine dayalı olan Fecriâtî, Servetifünun ve Tanzimat edebiyatları gerek konu gerekse biçim bakımından hep Batı'yı örnek tutmuşlardır. Bu devrelerin sanatçılarında kendi topluluğumuzdan kopmamış olduklarını gösteren bazı ipuçlarına rastlanırsa da bunların, kültür ve medeniyetimize sınımsız bağlı olmak bilincinde değil, biraz da yetiştikleri çevre gereği bir türlü söküp atamadıkları bir alışkanlık, bir kalıntı olarak anlaşılması gerekir. Yoksa sanat anlayışları, işledikleri tür ve biçim bakımından tamamen Avrupalı edebiyat kurulması çabası hemen hepsinin ortak yanındır. Servetifünun ve Fecriâtî toplulukları bu çabayı sürdürürlerken bu arada Türk dilini de daha fazla boz-

muşlardır. Millî Edebiyat hareketi önemli ve tabii bir çıkış olmadığı gibi, büyük sanatçılar da bulamadı. Cumhuriyet sonrası edebiyat Tanzimat'tan bu yana gelişen edebiyattan kısmen farklı, fakat onun daha aşırı bir uzantısıdır. Önceleri ilhamını inkıpların genel havasından devşiren bu edebiyat, gide gide bir sol aksiyonun alanı olmuştur. Bugünkü durumda bu görünüm ortadan kalkmamış olmakla birlikte yeni bir başkaldırışın, aslı kaynaklara dönüşün çok önemli örnekleri de görülmeye başlamıştır.

Durum

Tanzimat'tan sonra hep Batı'yı örnek alarak yapılan devrimlerin, sosyal problemlerimizi çözümlemedeki başarısızlığı bugün bütün aydınlarda bir ortak düşünce olarak belirmiştir.

Bin yıldır içinde bulunduğumuz, kültürümüzü ona uygun şekilde geliştirdiğimiz İslâm medeniyeti dünyasından koparak, Batı medeniyeti içerisinde yer almaya çalışmamız ve buna bağlı olarak devlet yönetiminde ve sosyal kurumlarımızda art arda yapılan devrimlerle bu çabayı hep hızlandırmamız, sosyal bünyemizi büyük ölçüde sarsmıştır.

Tanzimat'tan beri birbirine uygun biçimde geliştirilerek uygulanan düzen ve onun kurumları, kendi anlayışı dışında kalan bir başka düşüncenin güçlenmemesi konusunda büyük çaba göstermişlerdir.

Bizim kendisi için büyük bir tehlike olduğumuzu gören, dolayısıyla parçalanmamızı siyasal ve ekonomik çıkarları için gerekli bulan Batı, bunu sağlamak için, milletimizi varoluşunun kaynağından uzaklaştırmayı ödev bilmiştir. Bu işi gerçekleştirmek yolunda zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu, koruyucusu görünerek, bazen de zorla devlet işlerine el attı. Memle-

ketimizin içinde bulunduğu bunalımdan yararlanarak, kendisiyle işbirliğine mecbur olduğumuzu kabul ettirdi. Ve en önemlisi içimizden kendi politikasına uygun adamlar buldu, adamlar yetiştirdi ve onlara ikbal kapısı açtı.

Bunu Tanzimat izler. Bize zor kullanarak borç para verme dönemi başlar. Ödenmeyen borçlara karşılık gelir kaynaklarımıza el konulur. Okullar, yeni bir tip aydın üretmektedir. Bir hayranlık dönemi başlar. Ona göre bir edebiyat kurulumu. Yerli düşünceye bağlı kişiler kınanır, suçlanır. Yeni aydın tipini millet benimsemez, kendine aykırı bulur. Böylece halkla devletin arasına uçurumlar girer. Rejimin tabiatı yeni zenginler, vurguncular, büyük toprak ağaları türetmiştir. Halk iyiden iyiye ezilir, küstürülür, sindirilir. Düzen kendine uygun olmayan gerçek aydına karşı olduğundan onların sesini hep boğduğundan, Tanzimat sonrası dönemimizde yetişen birkaç şahsiyetli memleketçi aydın hep tesadüflerin eseridir. Batıcı aydınlar arasındaki politik çekişmeler, Batı'nın daha çok işine gelir. Bu cins aydınlar arasındaki kavga, yeni devrim denemeleri, ihtilaller, bizi Batı'ya daha çok mahkûm bir duruma getirir. Her ihtilal ve devrim kendisinden öncekilerin memleketi uçuruma götürdüğü gerekçesiyle memlekete el koyar. Aslında, fikrî yapı, dünya görüşü bakımından kendisinden öncekilerle büyük farklılık içerisinde değildir.

Bu nereye kadar gider? Bu son zamanlara kadar gelir. Yönetim fikir ve sanattaki Batıcılığa bugün başkaldırmış bulunan bir nesil yetişmiştir. Bu nesil, süregelen anlayışa bir başka düzen teklifi adına karşı çıkmaktadır. Bu nesil getirdikleri teklif bakımından sağcı ve solcu olarak iki ana küme belirtir. Bu arada ilgi çekici bir gerçek vardır ki, o da, bugün sol düşünce adına düzene karşı çıkanlar, Batıcıların bir uzantısıdır. Sağ ise memleketin Batılılaşmasına günü gününden karşı çıkmıştır. Sağ, memleketin kurtuluşunu hiçbir zaman Batılılaşmada görmemiştir.

